
<https://doi.org/10.18778/1644-857X.25.01.04>

DARIUSZ ROLNIK

UNIwersYTET ŚLĄSKI W KATOWICACH /

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE

<https://orcid.org/0000-0002-7649-3142>

„Ludzie władzy” z kręgów senatorsko- -dygnitarskich Wielkiego Księstwa Litewskiego (1778–1784). O trudnościach na drodze z litewskiej prowincji do Warszawy

ABSTRACT

‘Men of Power’ from the Senatorial and Dignitary Circles of the Grand Duchy of Lithuania (1778–1784). On the Difficulties on the Road from the Lithuanian Province to Warsaw

The term ‘men of power’ denotes the group that exerted a genuine influence on governance. During the reign of Stanislas Augustus, these were individuals closely associated with the monarch, who resided in the capital for extended periods and were instrumental in the conduct of political affairs. A cursory analysis suggests that Lithuanians were a minority within this group, particularly if the magnate families – the Czartoryskis, Radziwiłłs, and Sapiehas – are omitted, as their social standing inherently secured them a place among the ‘men of power’. This supposition aligns with the conventional view that Lithuanians took little interest in the affairs of the Polish-Lithuanian Commonwealth, a notion purportedly evidenced by the lower attendance of their senators to those of the Crown. However, the statistics warrant a different conclusion: proportional to their total numbers, Lithuanian senators were generally present at Sejm sessions in slightly higher numbers than their counterparts of the Crown. Their perceived lack of engagement in advancing careers in Warsaw was determined by factors other

© by the author, licensee University of Lodz – University of Lodz Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding information: not applicable. **Conflicts of interests:** none. **Ethical considerations:** the authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **Declaration regarding the use of GAI tools:** not used

Received: 2026-01-05. Verified: 2026-01-10. Reviewed: 2026-03-14. Accepted: 2026-03-31

than political distance, often incorrectly conflated with Lithuanian separatism. Instead, it stemmed primarily from their strong ties to their “little homelands”, pragmatic concerns regarding higher costs and uncertain prospects for success, and the difficulties of family separation, as significant distances made it difficult to sustain family bonds.

Keywords: Lithuanian nobility, dignitary elites of the Polish-Lithuanian Commonwealth, senators at Sejm sessions, political culture, Lithuanians at Sejm sessions

STRESZCZENIE

„Ludzie władzy” to określenie wskazujące na grupę, która realnie miała wpływ na rządy. W czasach stanisławowskich byli to ludzie blisko związani ze Stanisławem Augustem, długimi okresami mieszkający w stolicy i faktycznie wpływający na politykę. Przy pobieżnej analizie można dostrzec, że Litwini byli w tej grupie w mniejszości, szczególnie gdy pominiemy w tej kwalifikacji możliwe rodziny Czartoryskich, Radziwiłłów czy Sapiehów, które jednak z definicji swego statusu społecznego musiały być obecne w grupie „ludzi władzy”. Teza ta jest zgodna z przeświadczeniem o małym zainteresowaniu Litwinów sprawami Rzeczypospolitej, czego wyrazem miałyby być mniejsza – w porównaniu z koronnymi – frekwencja ich senatorów. Statystyki wskazują jednak, że tak nie było, procentowo senatorów litewskich na sejmach było – uwzględniając proporcje – zazwyczaj nieco więcej niż koronnych. O ich braku zaangażowania w budowę kariery w Warszawie decydowały inne czynniki niż tylko dystans polityczny do Rzeczypospolitej, często błędnie wiązany z separatyzmem litewskim. To przede wszystkim silne związki Litwinów z ich „małymi ojczyznami” oraz zwykły pragmatyzm wynikającym z ponoszenia większych kosztów i niepewności sukcesu czy rozłuki rodzinnej, bowiem spore odległości utrudniały podtrzymywanie relacji rodzinnych.

Słowa kluczowe: szlachta litewska, elity dygnitarские Rzeczypospolitej, senatorowie na sejmach, kultura polityczna, Litwini na sejmach

„Ludzie władzy” to określenie wskazujące na grupę, która realnie miała wpływ na rządy. W czasach stanisławowskich byli to ludzie blisko związani ze Stanisławem Augustem czy ambasadorem moskiewskim Ottonem Stackelbergiem, długimi okresami mieszkający w stolicy i faktycznie wpływający na politykę. Przy pobieżnej analizie można dostrzec, że – biorąc pod uwagę proporcję wielkości Litwy i Korony¹ – Litwini byli w tej grupie w mniejszości,

¹ Według *Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782*, t. VIII, Petersburg 1860 [dalej: VL], *Porządek Senatus et Ministerii*, 1768, s. 292–293 w Rzeczypospolitej było: 17 biskupów – 13 w Koronie, 4 na Litwie; 34 wojewodów – 24 w Koronie, 10 na Litwie;

szczególnie gdy pominiemy w tej kwalifikacji możliwe rodziny Czartoryskich, Radziwiłłów czy Sapiehów, aktywne w pierwszym okresie panowania Stanisława Augusta, ale w miarę upływu czasu z różnych przyczyn mniej widoczne w życiu publicznym², które wszelako z definicji swego statusu społecznego musiały być obecne w grupie „ludzi władzy”. Rozważania niniejsze koncentrują się na panowaniu ostatniego króla od sejmu 1778 r. do sejmu 1784 r. Przyjęta chronologia obejmuje czasy pewnej wewnętrznej stabilizacji i po sejmach lat 1773–1775 i 1776 to okres tzw. sejmów wolnych. Uwzględniony w rozważaniach będzie też jeden „epizod” – początki sejmu 1773 r. Przyjęto go jako punkt odniesienia, on weryfikuje to, czy dostrzeżone tendencje w aktywności elit litewskich w życiu Rzeczypospolitej były stałe. Uwzględnienie wcześniejszych i późniejszych sejmów mogłoby obraz zaciemnić albo go rozmyć, sytuacja polityczna dynamicznie zmieniała wówczas realia życia publicznego w Rzeczypospolitej³. Wydaje się również, że i nowe pokolenia

37 kasztelanów większych – 26 w Koronie, 11 na Litwie; 49(50) kasztelanów mniejszych, na Litwie ani jednego. Formalnie więc reprezentacja Litwy w grupie senatorów w porównaniu z Koroną była zdecydowanie mniejsza. Por. też U. Kacperczyk, *Zmiany w składzie osobowym senatu i izby poselskiej w okresie Sejmu Wielkiego*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2010, t. XVII, s. 97.

² Rola tych rodzin w życiu publicznym słabła, co wiązać należy z przewagą uzyskaną przez ambasadorów moskiewskich i utrwaleniem wpływów rosyjskich, z którymi Czartoryscy, Radziwiłłowie czy Sapiehowie rywalizować nie byli w stanie. Z Czartoryskich, po zejściu ze sceny politycznej Augusta wojewody ruskiego i Michała Kazimierza kanclerza litewskiego, jedynie Adam Kazimierz będzie widoczny. Karol Stanisław Radziwiłł po powrocie z emigracji będzie mniej aktywny, z Sapiehów zaś na scenie politycznej pozostanie Aleksander Sapieha, hetman polny litewski i kanclerz litewski, wszak będzie bardziej skupiony na sobie i jednak mało zaangażowany w sprawy publiczne, co zresztą już w latach wcześniejszych zarzucali mu jego polityczni sojusznicy i bliscy współpracownicy Łopacińscy. Por. np. E. Rostworowski, *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966, s. 32, 45, 53; W. Konopczyński, *Pierwszy rozbiór Polski*, Kraków 2010, s. 188–189; D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmów rozbiorowego warszawskiego (1773–1775)*, Warszawa 2015, s. 11, 61, 84, 155–156; H. Waniczkówna, *Czartoryski Adam Kazimierz*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. IV, Kraków 1938, s. 249–257; J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1999, t. IV, s. 25–71; Jan Dominik Łopaciński do Mikołaja Tadeusza Łopacińskiego, Girtakol 30 X 1763 i 23 I 1764, Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas [dalej: LVIA], f. 1135, op. 14, rkps 7, k. 85, 319v; J.D. Łopaciński do M.T. Łopacińskiego, Olsiady 28 IV 1769, *ibidem*, rkps 9, k. 185v.

³ Lata 1764–1772 to okres niepokojów związanych z elekcją Stanisława Augusta, sejmem delegacyjnym i konfederacją barską, co wiąże się w sposób widoczny z wymianą grupy zaliczanej do „ludzi władzy”. Podobnie czas po 1784 r. stanowi

obywateli, już po „saskich czasach”, wstępowały wówczas na scenę polityczną państwa polsko-litewskiego. Zaznaczmy też, że przedstawiane tu myśli mają charakter dyskusyjny, a poczynione uwagi to jedynie tezy do dalszych badań i dyskusji.

Do grupy „ludzi władzy” zakwalifikowano, z racji urzędu, ministrów senatorów, najaktywniejszych senatorów spośród biskupów, wojewodów, kasztelanów oraz tych wybijających się spoza formalnie wskazanych, a starających się robić karierę polityczną w Warszawie, co by świadczyło o aspiracjach dołączenia do tego grona. Spośród Litwinów do tej grupy zaliczyć można właściwie tylko Joachima Chreptowicza, Antoniego Tyzenhauza, Aleksandra Sapiechę oraz Tyszkiewiczów, rodzinnie związanych z królem, jedynie oni przez dłuższe okresy brali czynny udział we władzach i przebywali w Warszawie⁴, co w porównaniu z kilkunastoma koroniarzami⁵ jest słabym wynikiem. Pytaniem istotnym w tym kontekście jest, z czego wynikała taka dysproporcja. Odpowiedź na nie pozwoli lepiej zrozumieć uwarunkowania karier politycznych w dawnej Rzeczypospolitej i różnice w tym pomiędzy Litwą a Koroną. Podejścia do kariery, ale także bardziej subtelne sprawy dotyczące stosunku Litwinów do ich małej ojczyzny, wydaje się, mogą wskazać na istotne kwestie wpływające na taki obraz poszukiwania drogi kariery, w której Warszawa i pobyt w niej były tylko elementem pomocniczym. Pośrednio zawarte tu uwagi wyjaśniać mogą kondycję moralną polsko-litewskich elit, której negatywna ocena legła u podstaw zarzutów historycznej szkoły krakowskiej o ich odpowiedzialność za upadek państwa polsko-litewskiego⁶.

wyrażnie zmianę w tym zakresie. Już niespokojny sejm 1786 r. podnosił emocje, następny Sejm Wielki zmieniał diametralnie obraz funkcjonowania państwa polsko-litewskiego. W obu pominiętych okresach różne są jednak drogi awansu, inne kryteria skłaniające do zaangażowania w sprawy państwa, obraz ten jest dużo bardziej skomplikowany. Por. np. A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010, s. 34–38; J. Kowecki, *Posłowie debiutanci na Sejmie Czteroletnim*, [w:] *Wiek XVIII Polska i świat. Księga poświęcona Bogusławowi Leśnodorskiemu*, red. A. Zahorski, Warszawa 1974, s. 195–210.

⁴ Joachim Chreptowicz i Aleksander Sapieha byli stale albo przynajmniej często obecni w Warszawie w latach 1773–1784, także Antoni Tyzenhauz do momentu jego odsunięcia, upadku i śmierci w 1785 r. Również Andrzej Ogiński oraz Tyszkiewiczowie często przebywali w stolicy.

⁵ Ta grupa jest większa, tu wymienić można m.in. Jacka Ogrodzkiego, Franciszka Ksawerego Branickiego, Adama Ponińskiego, braci Sułkowskich Antoniego i Augusta, Moszczeńskich, Teodora Szydłowskiego, Michała Poniatowskiego.

⁶ Por. np. A.F. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000, s. 134, 136–139; E. Rostworowski, *op. cit.*, s. 311.

Sugerowany słaby wynik udziału Litwinów w reprezentacji „ludzi władzy”, jakkolwiek widoczny w grupie aktywnych polityków w Warszawie i środowisku dworu królewskiego, biorąc pod uwagę ich obecność i aktywność na sejmach, dziwi, gdy zestawia się go z tezą o umiarkowanym zaangażowaniu Litwinów w sprawy decydowane w Warszawie czy też w sprawy całej Rzeczypospolitej⁷. Teoretycznie powinna go potwierdzać przeciętna albo wręcz niska frekwencja senatorów i dygnitarzy wyższych litewskich na nich, niemniej statystyczne zestawienia udziału dygnitarzy i senatorów Korony i Litwy na sejmach lat 1778–1784 i porównawczo na sejmie z 1773 r. dowodzą, że tak nie było, z wyjątkiem ostatniego wskazanego tu sejmku. Frekwencja senatorów litewskich była i kształtowała się porównywalnie z senatorami koronnymi (por. tabele 1–3). Zestawienia ukazują – w rozbiciu na Koronę, Litwę i Rzeczpospolitą – udział poszczególnych grup senatorów: biskupów, ministrów, wojewodów i kasztelanów mniejszych i większych (tabela 1), przedstawiają wpływ obecności kasztelanów mniejszych na wyniki ogólne (tabela 2) oraz prezentują frekwencję senatorów w grupie wojewodów i kasztelanów z uwzględnieniem ich podziału – już wówczas nie prawnego – na mniejszych i większych, ale też na prowincje: wielkopolską, małopolską i litewską (tabela 3). Takie trzy szczegółowe zestawienia wykluczają przypadkowość otrzymanych wyników. Realnie najistotniejsze znaczenie dla poznania faktycznego zaangażowania liczonego frekwencją senatorów na sejmach ma tabela 3. W niej wspólny mianownik – porównywalna liczba senatorów – pokazuje udział wojewodów i kasztelanów większych w Wielkopolsce, Małopolsce i na Litwie na sejmach⁸ i on tu wydaje się najbardziej miarodajny.

⁷ Por. np. A. Stroynowski, *Problem odrębności litewskiej na sejmach lat 1778–1786*, [w:] idem, *Wieczory sejmowe*. *Studia nad dziejami parlamentarizmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013, s. 239. Dla okresów wcześniejszych mogą to również sugerować badania: A. Rachuba, *Senatorowie litewscy na sejmach z lat 1664–1667*, „Saeculum Christianum” 2020, wyd. specjalne, s. 94–105; K. Bobiatyński, *Aktywność senatorów litewskich podczas sejmów z pierwszego okresu panowania Jana III Sobieskiego (1676–1683) i ich stosunek do najważniejszych problemów państwa w świetle wotów senatorskich*, „Saeculum Christianum” 2020, wyd. specjalne, s. 131–146. Z pewnością Litwini bardzo wybiórczo angażowali się w sprawy całości Rzeczypospolitej, natomiast zazwyczaj pilnowali swoich interesów, ale także nie zapominali o tym, że funkcjonują w państwie polsko-litewskim.

⁸ Zestawienie urzędów senatorskich, por. VL, t. VIII, s. 292–293 z odpowiednimi uzupełnieniami. Liczono więc w Rzeczypospolitej dla sejmku 1773 r.: 17 biskupów – 13 w Koronie, 4 na Litwie; 14 ministrów po 7 dla obu prowincji;

Tabela 1

**Frekwencja senatorów Korony, Litwy i Rzeczypospolitej
z wyróżnieniem biskupów, ministrów, wojewodów,
kasztelanów mniejszych i większych**

Biskupi		Ministrowie		Wojewodowie		Kasztelanowie		
						więksi	mniejsi	
Sejm 1773								
Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona
4/13 31%	2/4 50%	4/7 57%	3/7 43%	7/24 29%	2/10 20%	5/26 19%	1/11 9%	9/50 18%
Ogółem	6/17 (35%)	7/14 (50%)		9/34 (26%)		15/87 (17%)		
Sejm 1778								
Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona
5/13 38%	1/4 25%	7/8 87%	3/8 37%	11/24 46%	4/10 40%	7/26 26%	8/11 73%	19/53 36%
Ogółem	6/17 (35%)	10/16 (63%)		15/34 (44%)		34/90 (38%)		

34 wojewodów – 24 w Koronie, 10 na Litwie; 37 kasztelanów większych – 26 w Koronie, 11 na Litwie; 50 kasztelanów mniejszych. Dla wyliczeń dotyczących sejmów, poczynając od 1778 r., tę ostatnią grupę powiększono o nowe kasztelanie utworzone w 1775 r. do 53 oraz zwiększono o grupę senatorów-ministrów z 14 do 16, czyli po 8 na prowincję. W poniższych wyliczeniach z racji istotnego zaburzenia równowagi w grupie kasztelanów mniejszych, rozdzielano statystyki dotyczące kasztelanów większych i mniejszych, a także podział ten utrzymano przy wszystkich sejmach, choć formalnie już nie obowiązywał. Proporcja reprezentacji senatorów Korony i Litwy – przyjęta w statystykach, wygląda następująco: biskupi 13:4; wojewodowie 24:10; kasztelani więksi 26:11; kasztelani mniejsi 53:0; ministrowie 8:8. Podzielono także kasztelanów większych i mniejszych wg prowincji: Wielkopolska, Małopolska i Litwa. Ostatnia uwaga porządkowa dotyczy kanclerzy/biskupów, jeżeli taki przypadek zachodził, liczono go w zestawieniu dotyczącym tak biskupów, jak ministrów senatorów. Przedstawione wyliczenia określają minimalną obecność senatorów, wszak zdarzały się głosowania, na które wydano większą liczbę regestrów dla senatorów, czyli obecnych wówczas, to różnice dotyczą 1–2 osób, ich nie udało się ustalić i w statystykach ich nie uwzględniano. Zdarzały się też większe różnice. Przykładowo, w 1780 r. przy głosowaniu na komisarzy skarbowych głosowało 8 biskupów, 17 wojewodów, 28 kasztelanów i 10 ministrów. Por. Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześcioletniego roku pańskiego MDCCCLXXX dnia 2 miesiąca października odprawującego się [dalej: Dyariusz 1780], Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Królestwa Polskiego [dalej: AGAD, AKP], rkps 135, s. 36, sesja 19 X 1780.

Biskupi		Ministrowie		Wojewodowie		Kasztelanowie		
						więksi	mniejsi	
Sejm 1780								
Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona
7/13 54%	2/4 50%	4/8 50%	5/8 71%	10/24 42%	2/10 20%	8/26 31%	6/11 54%	12/53 23%
Ogółem	9/17 (53%)	9/16 (56%)		12/34 (35%)		36/90 (40%)		
Sejm 1782								
Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona
4/13 31%	3/4 75%	6/8 75%	6/8 75%	9/24 37%	4/10 40%	11/26 42%	4/11 36%	16/53 30%
Ogółem	7/17 (41%)	12/16 (75%)		13/34 (38%)		31/90 (34%)		
Sejm 1784								
Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona	Litwa	Korona
4/13 31%	3/4 75%	5/8 63%	5/8 63%	4/24 17%	6/10 60%	8/26 31%	7/11 64%	5/53 9%
Ogółem	7/17 (57%)	10/16 (63%)		10/34 (29%)		20/90 (22%)		

Źródło: opracowanie własne na podstawie R. Chojecki, *Patriotyczna opozycja na sejmie 1773 r. Uwagi na marginesie działalności w sejmie i w delegacji 19 IV–28 IX*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, R. LXXIX, z. 2, s. 559–561; D. Rolnik, *Początki sejmu 1773 roku w relacjach Jana Nepomucena Chęckiego oraz w anonimowych wileńskich dziariuszach z LMAVB i LVIA. O kryteriach oceniania rzeczywistości przez współczesnych*, Katowice 2025, s. 7–21; W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000, s. 349; Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześćcioniedzielnego roku pańskiego MDCCLXXX dnia 2 miesiąca października odprawującego się, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Królestwa Polskiego, rkps 135; Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześćcioniedzielnego roku pańskiego MDCCLXXXII, *ibidem*, rkps 136; Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego grodzieńskiego sześćcioniedzielnego roku pańskiego MDCCLXXXIV, *ibidem*, rkps 137; A. Stroynowski, *Obrady sejmu grodzieńskiego 1784. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa 2020, s. 203–204.

Tabela 2

**Frekwencja senatorów Korony, Litwy i Rzeczypospolitej
z uwzględnieniem wpływu kasztelanów jej na wyniki**

Sejm	Senatorowie ogółem	Korona bez kasztelanii mniejszych	Korona z kasztelanami mniejszymi	Litwa
1773	36/152 (24%)	20/70 (29%)	28/120 (23%)	8/32 (25%)
1778	65/157 (41%)	29/71 (41%)	48/124 (39%)	17/33 (52%)
1780	56/157 (36%)	29/71 (41%)	41/124 (33%)	15/33 (45%)
1782	63/157 (40%)	30/71 (42%)	46/124 (37%)	17/33 (52%)
1784	47/157 (30%)	21/71 (30%)	26/124 (21%)	21/33 (64%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie R. Chojcecki, *Patriotyczna opozycja na sejmie 1773 r. Uwagi na marginesie działalności w sejmie i w delegacji 19 IV–28 IX*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, R. LXXIX, z. 2, s. 559–561; D. Rolnik, *Początki sejmu 1773 roku w relacjach Jana Nepomucena Chęckiego oraz w anonimowych wileńskich dziuryszach z LMAVB i LVIA. O kryteriach oceniania rzeczywistości przez współczesnych*, Katowice 2025, s. 7–21; W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000, s. 349; Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześćioniedzielnego roku pańskiego MDCCLXXX dnia 2 miesiąca października odprawuiącego się, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Królestwa Polskiego, rkps 135; Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześćioniedzielnego roku pańskiego MDCCXXXII, *ibidem*, rkps 136; Dyaryusz seymu wolnego ordynaryjnego grodzieńskiego sześćioniedzielnego roku pańskiego MDCCCLXXXIV, *ibidem*, rkps 137; A. Stroynowski, *Obrady sejmu grodzieńskiego 1784. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa 2020, s. 203–204.

Tabela 3

**Frekwencja wojewodów, kasztelanów większych i mniejszych
w Wielkopolsce, Małopolsce oraz na Litwie**

	Wielkopolska			Małopolska			Litwa		S.
	Woj.	K.w.	K.m.	Woj.	K.w.	K.m.	Woj.	K.w.	
Ogółem	Sejm 1773								24/121 20%
	5/13 38%	3/14 21%	7/34 21%	2/11 18%	2/12 17%	2/16 13%	2/10 20%	1/11 9%	
	15/61 25%			6/39 15%			3/21 14%		
Ogółem	Sejm 1778								48/124 39%
	8/13 62%	4/14 29%	9/34 26%	3/11 27%	3/12 25%	10/19 53%	4/10 40%	8/11 73%	
	21/61 34%			16/42 38%			11/21 52%		
Ogółem	Sejm 1780								38/124 31%
	6/13 46%	3/14 21%	5/34 15%	4/11 36%	5/12 42%	7/19 37%	2/10 20%	6/11 55%	
	14/61 23%			16/42 38%			8/21 38%		
Ogółem	Sejm 1782								44/124 35%
	6/13 46%	6/14 43%	9/34 26%	3/11 27%	5/12 42%	7/19 37%	4/10 40%	4/11 36%	
	21/61 34%			15/42 36%			8/21 38%		
Ogółem	Sejm 1784								30/124 24%
	3/13 23%	3/14 21%	3/34 9%	1/11 9%	5/12 42%	2/19 11%	6/10 60%	7/11 64%	
	9/61 15%			8/42 19%			13/21 62%		

Legenda:

Woj. – wojewodowie; K.w. – kasztelanowie więksi; K.m. – kasztelanowie mniejsi
S. – wyodrębniona grupa senatorów ogółem

Źródło: opracowanie własne na podstawie R. Chojceki, *Patriotyczna opozycja na sejmie 1773 r. Uwagi na marginesie działalności w sejmie i w delegacji 19 IV–28 IX*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, R. LXXIX, z. 2, s. 559–561;

D. Rolnik, *Początki sejmku 1773 roku w relacjach Jana Nepomucena Chęckiego oraz w anonimowych wileńskich diariuszach z LMAVB i LVIA. O kryteriach oceny rzeczywistości przez współczesnych*, Katowice 2025, s. 7–21; W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000, s. 349; Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześciodzielnego roku pańskiego MDCCLXXX dnia 2 miesiąca października odprawiającego się, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Królestwa Polskiego, rkps 135; Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześciodzielnego roku pańskiego MDCCLXXXII, *ibidem*, rkps 136; Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego grodzieńskiego sześciodzielnego roku pańskiego MDCCLXXXIV, *ibidem*, rkps 137; A. Stroynowski, *Obrady sejmku grodzieńskiego 1784. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa 2020, s. 203–204.

Początek sejmku 1773 r., czyli punkt wyjścia rozważań, wskazuje na najmniejszą reprezentację Litwy w porównaniu z Koroną, tym bardziej gdy podzielimy ją na Wielkopolskę i Małopolskę. Uwzględniając jego specyfikę i wagę problemów na nim poruszanych (pierwszy rozbiór), frekwencja na nim jest obiektywnie najmniej reprezentatywna dla badanego zagadnienia, ponadto wśród senatorów litewskich pojawiają się często postacie związane z Koroną, niemające bliższych więzi z Litwą, a ją formalnie reprezentujące, czego przykładem jest marszałek nadworny litewski Władysław Gurowski, nazwany, ewidentnie złośliwie, przez biskupa żmudzkiego Jana Dominika Łopacińskiego „nowym Litwinem”⁹. W tym względzie mniejsze, ale nadal wątpliwości można mieć do senatorów, ministrów litewskich, np. Michała Czartoryskiego kanclerza wielkiego litewskiego. Te osoby były liczone w statystykach, ale przy małych liczbach je zawyżają, co nieco poprawia w zestawieniu wyniki dotyczące senatorów litewskich, ale faktycznie nie wpływa na ogólną ocenę o dystansowaniu się większości senatorów litewskich od spraw Korony i Rzeczypospolitej w 1773 r. Na początku sejmku 1773 r., w pierwszych tygodniach jego trwania, gdy decy-

⁹ Był skonstruowany awansem tego „nowego Litwina”, dziwił się wyborowi króla, tym bardziej że ponoć nienawidził on W. Gurowskiego. J.D. Łopaciński uznał, że ktoś go musiał promować. Por. J.D. Łopaciński do Mikołaja Tadeusza Łopacińskiego [pisarza wielkiego litewskiego], b.d.m. [III–IV 1768], LVIA, f. 1135, op. 14, rkps 9, k. 38. Później na sejmie 1784 r. chyba nieco złośliwie mówił o nim poseł gnieźnieński Jan Kraszewski, chwalać jego cnoty i zasługi na „urzędach koronnych” „zawsze wielki i godzien czci swej patryota doważył właściwej ceny, kiedy go W.K. Mość pracującego w Koronie otaxował zdolnym pracować i w sercach litewskich, o ufność taką drugą: wsparłeś go nadworną, a z tego szczebla wielką łaską litewską”. Por. Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego grodzieńskiego sześciodzielnego roku pańskiego MDCCLXXXIV, AGAD, AKP, rkps 137 [dalej: *Diariusz 1784*], s. 228–229.

dowała się kwestia zawiązania konfederacji i sprawa wyłonienia delegacji, która miała traktować z potencjami cudzoziemskimi Austrią, Prusami i Rosją problem rozbiorów, pojawiło się z całej Rzeczypospolitej tylko 36 senatorów i tylko 2 z nich nie weszło do składu delegacji¹⁰. Tu dodajmy – to osoby potencjalnie zainteresowane karierami w stolicy – że powinno być ich w Warszawie 152 – z 17 biskupów było 6 – w tym kanclerz koronny A. Młodziejowski, z 34 wojewodów było 9, z 37 kasztelanów większych było 6 i z 50 kasztelanów mniejszych było 9 oraz z 14 „ministrów” było 6 wraz z A. Młodziejowskim¹¹. Frekwencja senatorów na sejmie była więc niska – 36 spośród 152, czyli 24%¹². W tym z Litwy był Joachim Chreptowicz podkanclerzy litewski, Ignacy Massalski biskup wileński, Gabriel Wodziński biskup smoleński, Aleksander Sapieha – wówczas – wojewoda połocki, Józef Niesiołowski wojewoda nowogródzki, Andrzej Zienkiewicz kasztelan smoleński oraz Michał Kazimierz Czartoryski kanclerz litewski, stale obecny w Warszawie oraz W. Gurowski marszałek nadworny litewski, wspomniany już „nowy Litwin”. To raptem 8 osób z 36, co czyni 22% obecnych senatorów. Biorąc pod uwagę tylko wojewodów i kasztelanów większych, najwięcej było Wielkopolan – 8 (30%), z Małopolski przybyło 4 (17%), a z Litwy tylko 3 (14%).

Idąc za zestawieniem Witolda Filipczaka, który wskazał senatorów biorących udział w głosowaniach oraz tych, którzy pojawili się na obradach sejmu 1778 r., możemy stwierdzić, że z 6 obecnych biskupów (wliczając w to arcybiskupa gnieźnieńskiego) tylko jeden był z Litwy – J.S. Giedroyc biskup żmudzki; z obecnych 15 wojewodów z Litwy przyjechało 4 – Karol Stanisław Radziwiłł wileński, Józef Jerzy Hylzen mścisławski i J. Niesiołowski nowogródzki, był jeszcze Kasper Rogaliński inflancki, ale trudno uznać go za Litwina, niemniej do statystyki był liczony. Wśród obecnych

¹⁰ Statystyka na podstawie zestawienia R. Chojecki, *Patriotyczna opozycja na sejmie 1773 r. Uwagi na marginesie działalności w sejmie i w delegacji 19 IV–28 IX*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, R. LXXIX, z. 2, s. 559–561. Por. R. Łaszewski, *Delegacja sejmowa jako instrument ratyfikacji I i II rozbioru Polski*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1971, t. XXIII, z. 2, s. 93.

¹¹ Obecność na podstawie zestawienia: R. Chojecki, *op. cit.*, s. 559–561. Por. K. Bucholc-Srogosz, *Senat stanisławowski w historiografii polskiej*, Częstochowa 2015, s. 30–31.

¹² Por. D. Rolnik, *Początki sejmu 1773 roku w relacjach Jana Nepomucena Chęckiego oraz w anonimowych wileńskich diariuszach z LMAVB i LVIA. O kryteriach oceniania rzeczywistości przez współczesnych*, Katowice 2025, s. 20.

10 ministrów tylko właściwie 2 reprezentowało Litwę, podkanclerzy litewski Joachim Chreptowicz i podskarbi nadworny litewski Antoni Tyzenhauz, był jeszcze marszałek nadworny litewski W. Gurowski oraz Józef Sosnowski hetman polny litewski, obaj jednak niezwiązani z Litwą. Z 34 obecnych na tym sejmie kasztelanów z Litwy przyjechało za to 8: wileński – Michał Hieronim Radziwiłł, smoleński – A. Zienkowicz, połocki – Tadeusz Żaba, miński – Michał Rokicki, inflancki – Jan Mier, trocki – Andrzej Ogiński, żmudzki – Antoni Giełgud i brzesko-litewski – Józef Bystry¹³. Tu statystyki wskazują porównywalny udział senatorów litewskich z koronnymi, przybyło nań 52% senatorów litewskich, z Korony było 41%, licząc zaś tylko wojewodów i kasztelanów większych, to wyliczenie wskazuje, że najwięcej przybyło właśnie z Litwy – 11 (52%), z Wielkopolski 12 (44%) i z Małopolski 6 (26%).

Na sejmie 1780 r. procentowo również przeważali senatorzy Litwy. Stawiło się ich 15, co stanowi 45%, z Korony zaś przyjechało do stolicy 41, czyli 33%, choć biorąc pod uwagę tylko wojewodów i kasztelanów większych z podziałem na Wielkopolskę, Małopolskę i Litwę, to wynik Litwy spada do 31% i jest porównywalny z dwoma pozostałymi prowincjami (Małopolska 39%, Wielkopolska 33%). Było na nim 2 biskupów litewskich, smoleński G. Wodziński i inflancki Antoni Maciej Sierakowski, a 7 – z Korony. Przybyło 5 senatorów ministrów litewskich: J. Chreptowicz podkanclerzy, W. Gurowski marszałek nadworny, Józef Paulin Sanguszko marszałek wielki litewski, A. Sapieha kanclerz i A. Tyzenhauz podskarbi litewski (z Korony było 4). Wojewodów litewskich stawiło się 2: K.S. Radziwiłł wileński i K. Rogaliński inflancki. I w tym rachunku należy uznać obecność K. Rogalińskiego i J.P. Sanguszki za fałszującą wynik. Na 26 obecnych kasztelanów 6 było z Litwy, to: J. Bystry brzesko-litewski, A. Chmara miński, A. Giełgud żmudzki, Gedeon Jeleński kasztelan nowogródzki, A. Ogiński trocki i M.H. Radziwiłł wileński. Obecnych było 55 senatorów (Antoni Okęcki – liczony raz).

Tendencja w kwestii frekwencji potwierdziła się na kolejnym sejmie w 1782 r. Z Litwy przybyło 3 biskupów: żmudzki – J.S. Giedroyc, inflancki – Józef Kossakowski i smoleński – G. Wodziński; 6 ministrów: podskarbi wielki litewski Michał Brzostowski, podkanclerzy litewski J. Chreptowicz, marszałek wielki litewski W. Gurowski, marszałek nadworny litewski Michał Jerzy Mniszech, kanclerz

¹³ Por. W. Filipczak, *Sejm 1778*, Warszawa 2000, s. 349.

litewski A. Sapieha i hetman polny litewski Ludwik Tyszkiewicz; 4 wojewodów: wileński – K.S. Radziwiłł, miński – Józef Radziwiłł, inflancki – K. Rogaliński i połocki – J. Sosnowski (były hetman) oraz 4 kasztelanów: brzesko-litewski J. Bystry, miński A. Chmara, nowogródzki G. Jeleński i wileński M.H. Radziwiłł. Oznacza to, że z Litwy pochodziło 17 senatorów (52%), a z Korony stawiło się 46 (37%). Proporcjonalnie więc Litwinów było więcej, biorąc pod uwagę tylko wojewodów i kasztelanów większych, dysproporcja ta się zmniejszyła, z Litwy przybyło 8 (po 4 wojewodów i kasztelanów), czyli 38%, z Wielkopolski 12 (po 6), czyli 44% i Małopolski 8 (3 wojewodów, 5 kasztelanów), tj. 35%, co daje wynik dla całej Korony 40%.

Przewagę litewskich senatorów na sejmach potwierdzał sejm grodzieński 1784 r., gdzie Litwini wyraźnie przeważali, ale to nie może dziwić, przecież to ich domowy sejm, pierwszy w dwudziestoletnim panowaniu Stanisława Augusta, ale również trzeba zauważyć, jednak w lokalizacji nienajlepszej dla senatorów koronnych, i także samo Grodno nie służyło z dobrych warunków lokalowych. Na tym sejmie było łącznie 47 senatorów, w tym 26 z Korony (21%) i 21 z Litwy (64%). Statystyka ta wyraźnie pokazuje przewagę Litwinów, także jeżeli weźmiemy pod uwagę tylko wojewodów i kasztelanów większych, tych z Litwy było 13 (6 wojewodów i 7 kasztelanów), tj. 62%, z Wielkopolski 6 (po 3), tj. 22%, a z Małopolski też 6 (1 wojewoda i 5 kasztelanów), tj. 26%, również dla całej Korony wynik jest niski w porównaniu z Litwą, tj. 20%. Z senatorów litewskich stawiło się w Grodnie 3 biskupów: J.S. Giedroyc żmudzki, J. Kossakowski inflancki i G. Wodziński smoleński, 5 ministrów: J. Chreptowicz podkanclerzy, W. Gurowski marszałek wielki, Stanisław Poniatowski podskarbi wielki, Ignacy Potocki marszałek nadworny i L. Tyszkiewicz hetman polny, 6 wojewodów: A. Chmara miński, J.J. Hylzen mścisławski, A. Ogiński trocki, K.S. Radziwiłł wileński, Józef Tyszkiewicz smoleński i Jan Tadeusz Zyberg brzesko-litewski oraz 7 kasztelanów: Tadeusz Bilewicz mścisławski, Michał Kossakowski witebski, M.H. Radziwiłł wileński, Józef Radziwiłł trocki, Józef Szczytt brzesko-litewski, Stanisław Tyszkiewicz żmudzki i A. Zienkiewicz smoleński. Pomimo tej przewagi reprezentantów Litwy na sejmach wolnych, Andrzej Stroynowski stwierdził, że: „Czytając diariusze sejmów z lat 1778–1786 zauważa się dominację reprezentantów Korony w dyskusjach sejmowych” i wskazuje tylko Kazimierza Nestora Sapiechę jako jedyne w tym

gronie aktywnego Litwina, dodaje do tego Ludwika Tyszkiewicza marszałka litewskiego sejm 1778 i Franciszka Ksawerego Chomińskiego marszałka litewskiego sejm 1784¹⁴. Wydaje się, że jest to trafna obserwacja.

Suche statystyki nie potwierdzają tezy o obojętności Litwinów dla Rzeczypospolitej, obecność senatorów litewskich na sejmach jest porównywalna, jest nieco mniejsza w grupie wojewodów, jest też mniejsza, gdy porównamy łącznie kasztelanów mniejszych i większych, ale wpływ na to ma duża dysproporcja w liczbie krzeseł senatorskich na Litwie i w Koronie. Nie znaczy to, że tezę o dystansie Litwinów do udziału w życiu publicznym w odniesieniu do całej Rzeczypospolitej należy odrzucić. Przedstawione zestawienia jakkolwiek pokazują porównywalną obecność dygnitarzy-senatorów Litwy i Korony, to jednak nie oznacza to chęci wikłania się obywateli litewskich w kariery na szczeblu centralnym w Warszawie. Pokazują, owszem, pewną obowiązkowość wobec Rzeczypospolitej, ale też unikanie brania odpowiedzialności za decyzje w mniemaniu współczesnych złe dla państwa polsko-litewskiego, czego wymownym przykładem jest pierwszy sejm rozbiorowy. Ponadto wiele osób funkcjonujących jako senatorowie litewscy z Litwą miało niewiele wspólnego. W tej grupie można wymienić: W. Gurowskiego, S. Poniatowskiego, I. Potockiego, K. Rogalińskiego, J.P. Sanguszkę. Natomiast trudno znaleźć w omawianym okresie sytuacje odwrotne, gdzie Litwini zajmują dygnitarstwa koronne. Trzeba też brać pod uwagę specyfikę Litwy, czyli kolejną grupę zajmującą miejsca w senacie z racji niepodważalnej pozycji w życiu Rzeczypospolitej, ale przede wszystkim właśnie Litwy, to przedstawiciele Radziwiłłów: Karol Stanisław, Michał Hieronim, Józef, Sapiehów: Aleksander i Kazimierz Nestor czy Tyszkiewiczów: Ludwik i Stanisław, ci dodatkowo byli rodzinnie związani ze Stanisławem Augustem, co każe inaczej spojrzeć na ich kariery. To właśnie oni zazwyczaj tworzyli grupę senatorów litewskich obecnych na sejmach. Gdy uwzględnimy te uwagi, to okaże się, że działaniami w Warszawie, które można traktować jako ich element strategii przy budowie własnych karier, byli zainteresowani jedynie J. Chreptowicz, A. Tyzenhauz i A. Ogiński, pozostali senatorzy pojawiali się na sejmie rzadko, najczęściej by podziękować za krzesło senatorskie i swój pobyt traktowali nie w kategoriach dalekosiężnej strategii

¹⁴ A. Stroynowski, *op. cit.*, s. 239.

dla swoich karier, ale jako element wzmacniania swojej pozycji we własnych województwach, czego przykładem może być A. Chmara czy G. Jeleński¹⁵.

Na żadnym z sejmów Litwini nie aspirowali do odgrywania pierwszoplanowych ról, nawet na sejmie grodzieńskim. Na samym jego początku K.S. Radziwiłła spotkał afront, bowiem musiał ustąpić pierwszeństwa wojewodzie poznańskiemu, po czym opuścił ostentacyjnie obrady¹⁶. Zresztą sejm ten pokazuje także, że nie najwięcej wiedzieli o sobie bliscy sąsiedzi koroniarze i Litwini, o czym może świadczyć sprawa używania tytułu książęcego – kniaziowskiego przez Giedroyciów, bowiem koroniarze w ogóle nie wiedzieli, że ta rodzina ma do niego prawa¹⁷. Może faktycznie Litwini czuli się „mniejszymi braćmi” we wspólnocie zwanej Rzeczypospolitą, a to zapewne nie zachęcało do podróży na sejmy warszawskie. Wydaje się, że i współcześni dostrzegali mniejszą aktywność polityków litewskich w Rzeczypospolitej¹⁸. Być może stąd pomysł A. Tyzenhauza, by uczynić marszałków litewskich senatorami¹⁹, co zmniejszyłoby formalnie dysproporcje w tej grupie panujące między Koroną

¹⁵ D. Rolnik, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2022, s. 133–400; idem, *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018, s. 151–272.

¹⁶ Por. *Diariusz 1784*, s. 28–29, sesja 4, 7 X 1784; A. Stroynowski, *Obrady sejmiku grodzieńskiego 1784. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa 2020, s. 61.

¹⁷ Por. T. Turowski, *Giedroyc Jan Stefan*, [w:] *PSB*, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 427 pisał, że rodzina pretendowała do tytułu książęcego. A. Stroynowski, *Rola biskupów w obradach sejmów lat 1778–1786*, [w:] idem, *„Wieczory sejmowe”...*, s. 166 twierdził, opierając się na głosie K.N. Sapiehy, że używał nieprawnie tytułu książęcego, a Z. Wojtkowiak, *Powiat Giedroycie. (Z zagadnień specyfiki administracyjno-terytorialnej Wielkiego Księstwa Litewskiego przed reformą 1565–1566 roku)*, *„Zapiski Historyczne”* 1978, t. XXXIII, z. 2, s. 7–24, że byli kniaziami. Nie rozstrzygając dylematu, tu zwracam uwagę na jedno zdanie. Dyskusję o tytule książęcy Giedroyciów podniósł poseł krakowski, na co odpowiedział Krzysztof Giedroyc podkomorzy i poseł wileński: „Iż kto tylko nasze Imię zna, kto tylko z Prowincyi Litewskiej jest lub dobrze poznał ją i jej obywatelom lub w niej urodzony jest, wie jakie ma nasze Imię to tego tytułu praw”, *Diariusz 1784*, s. 48–50, sesja 13, 18 X 1784. Por. dalsza dyskusja, *ibidem*, s. 51–53, sesja 14, 19 X 1784.

¹⁸ Wyniki te można zweryfikować, analizując listy obecność senatorów wybieranych do Rady Nieustających, to wymaga jednak dodatkowych badań.

¹⁹ Por. A. Stroynowski, *Problem odrębności...*, s. 241. To pomysł pojawiający się już w XVI w., por. A. Zakrzewski, *Niepodległość w Rzeczypospolitej, czyli Litwa wobec Korony, wieki XVI–XVIII*, [w:] *Najwyższa Pani swoich praw... Idee*

a Litwą i być może zachęciło Litwinów do większego zaangażowania się w sprawy całej Rzeczypospolitej i rozstrzygane w stolicy.

Problem dystansu elit litewskich do spraw związanych z Koroną i całą Rzeczypospolitą nie jest nowy i został już zauważony przez badaczy. Najczęściej wśród przyczyn obiektywnych tego stanu rzeczy wymieniano trudności logistyczne wynikające z odległości i kłopotów z transportem. Ten czynnik faktycznie nie zachęcał do podejmowania podróży, złe, ciasne i „nietorowne” drogi, błota, cieki wodne, co czasami groziło utratą życia²⁰, wszak on tłumaczy przede wszystkim fizyczną nieobecność na sejmie. Do tego dochodziły wysokie – a przynajmniej nie zawsze mieszczące się w budżetach obywateli, także senatorów – koszty podróży i później parotygodniowego utrzymania w Warszawie²¹. To jednak – podobnie

wolności, niepodległości i suwerenności Rzeczypospolitej 1569–1795, red. A. Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa 2019, s. 94.

²⁰ Por. np. [Wincenty] Gurski do L.M. Świeykowski, Warszawa 12 VIII 1783, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu [dalej: BO], rkps 1996, k. 68v; D. Rolnik, *Leonarda Marcina Świeykowski (1721–1793), ostatniego wojewody podolskiego, życie codzienne i publiczne oraz jego myśli o Rzeczypospolitej*, Katowice 2016, s. 419. Przypadek Michała Antoniego Sapiehy, por. M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, oprac. B. Królikowski, kom. Z. Zielińska, t. II, Warszawa 1986, s. 106–107. A. Chmury jadąc – jak pisał – na sejm 1786, miał poważny wypadek, por. D. Rolnik, *Adam Chmara...*, s. 111–112, 300; A. Chmara do Stanisława Augusta, Mińsk 15 IX 1786, Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, Korespondencja królewska, rkps 699, s. 227. Na złe i niebezpieczne drogi narzekał J.D. Łopaciński, który naciskał na brata Mikołaja Tadeusza, by ten jak najszybciej wracał z Warszawy, bo drogi zaczynają się „psować”. Por. J.D. Łopaciński do [M.T. Łopacińskiego], Janopol 1 III [1768], Olsiady 23 XII 1768 i Kroki 31 X, 4 XII 1769, LVIA, f. 1135, op. 14, rkps 9, k. 49v, 143, 153v, 240v, 256.

²¹ Por. np. G. Jeleński do [Aleksandra Michała] Sapiehy, wojewody połockiego, Dunajczyce 5 II 1764, Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka [dalej: LMAVB], f. 139, rkps 1561, k. 5; D. Rolnik, *Województwo mińskie...*, s. 154. Por. też wyliczenia Konstantego Ludwika Jeleńskiego z pobytu w Warszawie na sejmie 1788, od maja do lipca 1789 wydał 5400 złp, Regestr wydatków, LMAVB, f. 10, rkps 56, k. 8v; D. Rolnik, *Województwo mińskie...*, s. 230–231. Mniej – w liczbach, niekoniecznie w realnej wartości pieniądza – kosztował A. Chmarę pobyt na sejmie koronacyjnym 1764, bo 4843 złp, natomiast samo utrzymanie w Warszawie tylko 402 złp, ale jednak całość to spory wydatek, por. Specyfikacja wydatków na sejm koronacyjny, 5 XI 1764, Nacjonalnyj Gistoricznyj Archiw Biełarusij [dalej: NGAB], f. 1324, op. 1, rkps 6, k. 3v; D. Rolnik, *Adam Chmara...*, s. 139. Niemniej powszechna była opinia, że wyjazd na sejm do Warszawy sporo kosztuje, a czasem dodawano, że to wydatek zbyt znaczny, bo i tak zerwany zostanie, jakkolwiek ta uwaga dotyczy czasów saskich, to przyzwyczajenie, taki sposób myślenia przetrwał dłużej, [Samuel Kostrowicki], *Dzieje polskie czyli przypadki znaczniejsze [...] za panowania Stanisława Augusta*, LMAVB, f. 17, rkps 4/1, s. 2.

jak trudności komunikacyjne – dla chcącego zaistnieć w kręgu władzy nie były aż tak trudne przeszkody do pokonania. Wydaje się, że oba te utrudnienia chcącemu szukać dróg kariery w stolicy i działać dla dobra całej Rzeczypospolitej nie zamykały drogi do Warszawy. Owszem, nie zachęcały, ale to oznacza, że ci, których te trudności zniechęcały, nie czuli wewnętrznej potrzeby angażowania się w sprawy, którymi zajmowali się „ludzie władzy” w Rzeczypospolitej i nie uznawali tego za konieczne dla swego spełnienia. Również kwestie podeszłego wieku czy stanu zdrowia nie tłumaczyły dystansu Litwinów do robienia kariery w stolicy kraju, tu statystyka między Koroną a Litwą się nie różni i czasami miała znamiona faktycznego usprawiedliwienia, choć czasami również wynikała z politycznych uwarunkowań²².

Kolejne przyczyny niechęci Litwinów do odbywania podróży do Warszawy były jeszcze bardziej ulotne, ale widoczne, mianowicie to ich dystans do Korony oraz „antystoletczne” nastroje. Relacje dotyczące zła w niej czyhającego można łatwo odnaleźć w korespondencji obywateli Wielkiego Księstwa²³, ale takie można równie

Ten ostatni argument oczywiście w czasach stanisławowskich przestał mieć znaczenie, ale zastępowało go myślenie o „jałowości sejmów” czy utracie ich znaczenia, bądź przeciwnie, że będą one podejmowały złe dla Rzeczypospolitej decyzje, por. np. pierwszy sejm rozbiorowy.

²² Uznano, że choroby dotyczą w określonym wieku losowo wybranych i tej kwestii nie weryfikowano, natomiast wiek awansów na urzędy senatorskie w Koronie i na Litwie nie różnił się znacząco, zresztą rzadko kiedy wiek był kryterium istotnym przy nominacjach. Brakiem zdrowia tłumaczyło się wielu, tu kryterium miejsca zamieszkania raczej nie było decydujące. Por. np. wojewoda mścisławski Józef Jerzy Hylzen – E. Rostworowski, *Hylzen Józef Jerzy*, [w:] *PSB*, t. X, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962–1964, s. 130–133. Zdrowiem wymawiał się G. Jeleński, nie chcąc posłować w 1776 r., choć w tym czasie zabiegał o utrzymanie na funkcji swego synowca Jana sędziego ziemskiego mozyrskiego, potem wielokrotnie tłumaczył swą nieobecność zdrowiem i wiekiem, por. D. Rolnik, *Województwo mińskie...*, s. 125, 183, 225, 227. Podobnie L.M. Świeykowski – mimo nalegań króla w czasie Sejmu Wielkiego – por. D. Rolnik, *Leonarda Marcina Świeykovskiego...*, s. 461, 471.

²³ J. Michalski, „Warszawa”, czyli o antystoletcznych nastrojach w czasach Stanisława Augusta, [w:] idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. II, Warszawa 2007, s. 37–96. Por. też m.in. wypowiedzi J.D. Łopacińskiego, który pisał o zadufaniu ludzi sprowadzanych z Warszawy – „takich nie można oderwać, jak psów od jatek” i napotykanych w stolicy problemach, [J.D., Łopaciński] do [M.T. Łopacińskiego], Janopol 20 II i 1 III [1768], Olsiady 13 I 1769, LVIA, f. 1135, op. 14, rkps 9, k. 44a, 49v, 153v. Innym razem pisał o „duch próżnoty” panującym w Warszawie i to nawet w domach duchownych (J.D. Łopaciński do [M.T. Łopacińskiego], Olsiady 30 XII 1768, Janopol 18 III 1769, *ibidem*, k. 145, 170–170v),

często spotkać w wypowiedziach obywateli z innych prowincji Korony²⁴, więc to chyba nie decydujący czynnik o postawach Litwinów. Niemniej wspólny mianownik tych wypowiedzi – panująca w stolicy swoboda obyczajów oraz szeroko rozumiane wpływy idei oświeceniowych, które w pewnych aspektach nie zyskiwały akceptacji przynajmniej w części tradycyjnie myślących elit – nie skłaniał do dłuższych niż to konieczne pobytów w Warszawie. Dodajmy jednak, że w niektórych sytuacjach niespokojnych, np. w czasie konfederacji barskiej, niektórzy uważali, że stolica jest miejscem dobrym dla spokojnego przeczekania zawieruchy²⁵.

Dystans Litwinów do Korony, ale również do Rzeczypospolitej miał też swe podłoże „polityczno-narodowe”, tzn. z jednej strony obawy o stałe pomniejszanie znaczenia politycznego prowincji litewskiej w ramach Rzeczypospolitej, a z drugiej dążenia do obrony odrębności Litwy jako podmiotu w relacjach z Koroną. Najczęściej – moim zdaniem błędnie przynajmniej w odniesieniu do czasów stanisławowskich – takie zachowania definiuje się jako separatyzm litewski²⁶. Motyw ten pojawiał się w badaniach historycznych dotyczących już początków unii lubelskiej i można go w różnym natężeniu dostrzec w kolejnych momentach dziejów państwa polsko-litewskiego²⁷. W czasach stanisławowskich dystans

ale też pisał, że „zaraza zewnętrzna” dotyka wszystkich „teraźniejszy świat kazi w ludziach nauki” (J.D. Łopaciński do [M.T. Łopacińskiego], Janopol 18 III 1769, *ibidem*, k. 170v). Z kolei G. Jeleński żalił się, że w Warszawie wszystko w deklaracjach, „w skutku” nic nie można osiągnąć, podróż do stolicy to tylko niepotrzebna fatyga i zbędny wydatek, por. G. Jeleński do NN, Dunajczyce 18 I 1765, NGAB, f. 1636, op. 1, rkps 122, k. 24. O nieobyczajności w Warszawie, por. [Żona W. Gurskiego?] do NN, Warszawa 12 V 1789; W. Gurski do L.M. Świeykowski, Świeyki 9 VIII 1789, BO rkps 6353, s. 484, 525.

²⁴ Dostrzec można, że antykrólewska opozycja magnacka wywodząca się z kręgów południowo-wschodnich argumentami zepsucia panującego w stolicy się także posługiwała i uzasadniała nimi swój opór. Por. np. [Izabela] Świeykowska do [męża L.M. Świeykowski], Mizocz 2 V 1786, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps 5971, k. 178–178v. W otoczeniu L.M. Świeykowski niechętnie patrzono na stolicę, bano się jej „złego obyczaju”, por. Instrukcja J.K. Dunin-Karwickiego dla syna K. Dunin-Karwickiego, Mizocz 18 IX 1780, LMAVB, f. 9, rkps 1401, k. 8.

²⁵ J.D. Łopaciński do [M.T. Łopacińskiego], Olsiady 13 I 1769, LVIA, f. 1135, op. 14, rkps 9, k. 153v, 155.

²⁶ A. Stroynowski, *Problem odrębności...*, s. 239–240. Por. H. Wisner, *Wielkie Księstwo Litewskie, Korona Polska, Rzeczypospolita*, „Przegląd Historyczny” 1976, t. LXVII, z. 4, s. 581.

²⁷ Myślano o odrębnej polityce Janusza i Bogusława Radziwiłłów w czasie potopu czy zachowaniu Szymona i Józefa Kossakowskich w czasie konfederacji

Litwinów do Rzeczypospolitej również się zdarzało, wówczas był jednak bardzo racjonalny i bardzo merkantylny, chodziło o utrzymanie deklarowanej wcześniej w prawach odrębności litewskiej i świadomie Litwini dążyli do „zrównania praw” i obowiązków Litwy z Koroną, wątek świadomego działania wbrew interesom całej Rzeczypospolitej się nie pojawiał²⁸. Dystans do spraw dotyczących tylko Korony, np. Kodeksu Zamoyskiego – jak go postrzegali Litwini, a co uwidoczniło się na sejmikach²⁹ – bynajmniej nie świadczył o niechęci do Rzeczypospolitej, taka ocena wydaje się nadinterpretacją zagadnienia. Choć separatyzm litewski to zagadnienie, które jakkolwiek winno pojawiać się w badaniach nad relacjami polsko-litewskimi w czasach stanisławowskich, to jednak należy zauważyć, że w okresie Sejmu Wielkiego, po Zaręczeniu Wzajemnym, zagrożenia stąd wynikające stały się niegroźne dla istnienia całości państwa polsko-litewskiego. Zaś późniejsze z 1793 r. ambicje Kossakowskich, Józefa i przede wszystkim Szymona, były tylko ich osobistymi ambicjami. Na ten element dystansu Litwinów do spraw związanych z całą Rzeczpospolitą można spojrzeć – i chyba należy – także w inny sposób, a mianowicie zaangażowania Litwinów w sprawy *stricte* litewskie poruszane na sejmach, co może pośrednio świadczyć również o pozytywnym odniesieniu do całej Rzeczypospolitej. Tych swoich zawsze solidarnie bronili, co pokazują diariusze omawianych sejmów.

Wskazane przyczyny dystansu Litwinów do wchodzenia do grupy „ludzi władzy” mogą mieć, moim zdaniem, jeszcze jedną przyczynę, dotąd przez badaczy może nie tyle niezauważoną, ile niewyartykułowaną. To przywiązanie do własnego terenu, do „małej ojczyzny”, które nie skłaniało do angażowania się w sprawy Korony i całej

targowickiej. Problem istniał, por. P. Romaniuk, *Pojęcie „Rzeczpospolita litewska” w ruchu republikańskim na przełomie XVII i XVIII wieku*, „Barok” 2006, t. XIII, z. 1, s. 31–40; H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie 1569–1588*, Warszawa 2002, *passim*.

²⁸ Świadczyć o tym może sejm grodzieński 1784, na który senatorzy litewscy stawili się licznie, por. A. Stroynowski, *Obrady sejmu grodzieńskiego...*, s. 144–146. Por. też J. Malec, *Walka szlachty litewskiej o zachowanie III Statutu w drugiej połowie XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1992, t. XLIV, z. 1–2, s. 65–71.

²⁹ Por. K. Adolphowa, *Szlachta litewska wobec Zbioru Praw Andrzeja Zamoyskiego. (W świetle litewskich instrukcji poselskich z lat 1776, 1778, 1780 i 1782)*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933, s. 180. Autorka na podstawie laudów sejmikowych uznała, że Litwini uważali, iż to ich nie dotyczy.

Rzeczypospolitej³⁰. Tu tylko jeszcze zauważmy, że uwaga ta dotyczyła również prowincji koronnych, ten problem jako wykraczający poza temat główny w niniejszym tekście będzie tylko sygnalizowany.

W ogólnym postrzeganiu dawnej Rzeczypospolitej funkcjonują dwa główne sposoby pojmowania pojęcia „ojczyzna”, gdzie jeden, w szerokim znaczeniu, również ideologicznym, oznacza „Rzeczpospolitą”³¹, a drugi odnosi się do małej ojczyzny, którą można tu rozumieć, w zależności od szerokości horyzontów indywidualnego postrzegania rzeczywistości, jako powiat, województwo czy prowincję³². Wydaje się, że właśnie to drugie podejście do ojczyzny przeważało na Litwie, szczególnie w środowisku tamtejszej średniej szlachty i ono sprawiało, że jeżeli nie dochodziło do rozstrzygania problemów naprawdę ważnych również dla Litwy, to nie dopin-gowało to przedstawicieli tej grupy do udziału w sejmach, które przecież w większości odbywały się w Warszawie, czyli stosunek potencjalnych zysków do kosztów zaangażowania nie przemawiał za wyjazdem do stolicy, tym bardziej, gdy karierę potencjalni uczestnicy sejmu z definicji wiązali z własną krainą. Współcześni, wydaje się, zdawali sobie sprawę z takiego podejścia do spraw

³⁰ Por. D. Rolnik, *Duża i mała ojczyzna. Między lojalnością a (nie)posłuszeństwem – o wadze i różnorodności postaw obywatelskich w Rzeczypospolitej czasów stanisławowskich uwag kilka*, [w druku]. Wydaje się, że podobne nastawienie można dostrzec na południowo-wschodnich kresach Rzeczypospolitej, ale teza ta wymaga odrębnych badań i osobnego ujęcia.

³¹ O pojęciu „ojczyzna” por. A. Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń 2018, s. 7–8, 34–41; D. Pietrzyk-Reeves, *O pojęciu Rzeczpospolita (res-publica) w polskiej myśli politycznej XVI w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. LXII, z. 1, s. 46; J.M. Bocheński, *O patriotyzmie*, Warszawa 1989, s. 9, 14; S. Ossowski, *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*, [w:] idem, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984, s. 26–27. Por. też D. Rolnik, *Duża i mała ojczyzna...*, [w druku].

³² Por. J.M. Bocheński, *op. cit.*, s. 9; K. Koehler, *Domek szlachecki w literaturze polskiej epoki klasycznej*, Kraków 2005, s. 30–31; A. Grześkowiak-Krwawicz, *op. cit.*, s. 40; A. Zajaczkowski, *Główne elementy kultury szlacheckiej w Polsce. Ideologia a struktury społeczne*, Wrocław 1961, s. 71; S. Ossowski, *Analiza...*, s. 26–27, 29; T. Kotula, *Mała i wielka patria w starożytności grecko-rzymskiej polis i imperium*, [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. I, cz. 1, red. J. Staszewski, Toruń 1995, s. 53–63; J. Legomska, *Państwo, naród, ojczyzna w dawnej polszczyźnie. Leksykalno-semantyczny opis pojęć*, Katowice 2010, s. 114; C.S. Lewis, *Cztery miłości*, Warszawa 1993, s. 34. Por. też rozważania E. Bem-Wiśniewskiej, *Funkcjonowanie nazwy Polska w języku czasów nowożytnych (1530–1795)*, Warszawa 1998, s. 89–91, 173–174; oraz D. Rolnik, *Duża i mała ojczyzna...*, [w druku].

ogólnopanstwowych większości obywateli i nie dostrzegali w tym problemu, a przynajmniej go nie artykułowali.

Karol Wyrwicz, który pisał o relacjach tworzonych między obywatelami w danym społeczeństwie i wskazywał na ich siłę, zauważył, że „związek narodowy”, „polityczny”, tworzący Rzeczpospolitą, obejmujący wszystkich obywateli, jest najsłabszy. Wskazany przez niego „drugi związek” jest już silniejszy niż pierwszy, to więzy między mieszkańcami mniejszej, lokalnej, ojczystej wspólnoty, to związek niejako „obywatelski”. Kolejny, „trzeci związek” K. Wyrwicza to wspólnota rodzinna, rodowa, ten jest jego zdaniem silniejszy niż wskazane dwa pierwsze, zaś najsilniejszy w jego ujęciu był związek męża z żoną. Dla K. Wyrwicza było to odbicie hierarchii wartości w kategoriach moralno-etycznych. Z tego wynikała pewna oczywistość: im silniejszy związek, tym większe poświęcenie dla niego, z czym każdy, nie tylko panujący, winien się liczyć³³. Z tej klasyfikacji K. Wyrwicza wynika, że drugi związek, „mała ojczyzna”, co dla nas istotne, jest w sposób naturalny silniejszy niż pierwszy, czyli Rzeczpospolita, „duża ojczyzna”. Wydaje się, że obserwacja K. Wyrwicza była trafna i dla współczesnych naturalna, uznawana i akceptowana jako norma.

To, że właśnie bliskość i przywiązanie do małej ojczyzny oddalały od tej dużej jest czymś naturalnym, co jednak istotne, zasady tej współcześni nie negowali, owszem, starano się zmienić ogólne nastawienie do ojczyzny, stawiając ją przed prywatnymi potrzebami obywatela, co wyrażało chociażby „motto” – incipit Szkoły Rycerskiej³⁴. Ponadto rozumiano, że prace sejmu dotyczą całego stanu szlacheckiego, a wspólnota jego interesów była niejako gwarantem stabilizacji całego systemu władzy, co było dla wszystkich najważniejsze i oczywiste³⁵, tym samym potencjalne ograniczanie

³³ Por. [K. Wyrwicz], *Geografia Powszechna czasów teraźniejszych albo opisanie krótkie krajów całego świata, ich położenia, granic, płodu ziemnego, skłonności obywateli, handlu, obyczajów &c.&c. Z najświeższych wiadomości, Kraiopisarzów, i Wędrowników Zebrana Ku pożytkowi Młodzi Narodowej na szkoły publiczne wydana*, Warszawa MDCCLXXIII, s. 672–675. Por. D. Rolnik, *Wyobrażenia Państwa idealnego w „Geografii Powszechnej” jezuita Karola Wyrwicza – odbicie świata XVIII wieku czy jego kreacja na potrzeby edukacji*, [w druk].

³⁴ Por. D. Rolnik, *„Święta miłości kochanej ojczyzny”. Współcześni czasów stanisławowskich (1764–1795) wobec państwa – Rzeczypospolitej*, [w:] *Cor hominis. Wielkie namietności w dziejach, źródłach i studiach nad przeszłością*, red. P. Wieszewski, S. Rosik, Wrocław 2007, s. 457–476.

³⁵ Por. A. Grześkowiak-Krwawicz, *op. cit.*, s. 38–43.

praw Litwy nie było raczej zagrożeniem dla jej obywateli, gdy się zaś takowe potencjalnie pojawiało, wówczas Litwini reagowali, czego przykładem jest sprawa Kodeksu Zamoyskiego, obrona Radziwiłłów czy nawet nie lubianego powszechnie A. Tyzenhauza³⁶. Być może na dystans Litwinów albo może na jego utrwalenie do tego, co dzieje się w Warszawie, miał także wpływ sejm 1773–1775 r., na którym głosy senatorów i dygnitarzy nie miały żadnej mocy sprawczej, wszak o sprawach Rzeczypospolitej decydowały głosy ambasadorów obcych, sąsiednich państw, również kolejne, tzw. wolne sejmy pokazywały, kto jest w kraju dysponentem łask. To nie do końca Rzeczpospolita ani król, ale obce potencje, a przede wszystkim ambasador rosyjski O. Stackelberg – to gremium decydowało, że nic się na nich nie zdarzy bez ich woli czy przyzwolenia. Ta obserwacja nie zachęcała do zaangażowania w sprawy dziejące się w Warszawie. Do niej, a przede wszystkim do króla droga była krótsza, pewniejsza oraz bezpieczniejsza, przez udział w sejmikach; to on mógł dać szansę na pamięć Stanisława Augusta i wsparcie zwierzchniej władzy we własnym litewskim środowisku. Warto w tym kontekście podkreślić, że przywiązanie Litwinów do swych małych ojczyzn nigdy nie podważało w omawianym okresie w sposób istotny naczelnej zasady dążenia do jedności stanu szlacheckiego, także w znaczeniu jedności w Rzeczypospolitej³⁷, co najwyżej podkreślano – co politycznie nie miało większego znaczenia – historyczną odrębność Wielkiego Księstwa Litewskiego

³⁶ O sprawie kodeksu por. np. K. Adolphowa, *op. cit.*, s. 156–188; *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. M. Jusupowicz, Warszawa 2019, s. 337, Instrukcja dla posłów 21 VIII 1780; Uchylenie zbioru praw przez IP Zamoyskiego uformowanego, Oddalenie zbioru praw przez U. Zamoyskiego ułożonych, Uchylenie Zbioru Praw przez U. Zamoyskiego ułożonych, *Diariusz 1780*, s. 337–339, 355–357, sesja 26–27. O obronie K.S. Radziwiłła – z pewnym sukcesem – por. np. Akt instrukcji, [Mińsk] 16 VII 1776, Instrukcja dla posłów, Mińsk 18 VIII 1778, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 17, k. 711, 1424v; Utwierdzenie sum Książętom Radziwiłłom i mowy przemawiające za projektem, Satysfakcja Książętom Radziwiłłom, *Diariusz 1780*, s. 260, 299, 319, 322, 329, 337, 358–362, sesje 22–23, 25–27. O obronie A. Tyzenhauza, por. choćby A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933, s. 121–156; Deklaracja względem ekonomii w W.K. Litt 1775 ustanowionej, *Diariusz 1780*, s. 414, 447, sesja 29–30; S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. II, Londyn 1971, s. 501–518.

³⁷ Por. A. Grześkowiak-Krwawicz, *op. cit.*, s. 38–43, hasło jedności było powszechne, wszyscy nim szermowali.

od Korony, z którą połączone zostało unią w ramach Rzeczypospolitej, ale również akcentowano odmienną tożsamość³⁸.

Trzeba przy tym zauważyć, że „małe ojczyzny” były postrzegane na Litwie jako miejsce azylu przed tym, z czym wiązała się polityczna rzeczywistość, np. permanentną obecnością wojsk moskiewskich, która niosła z sobą furaże, przechody i nadużycia, to czynnik, który skłaniał do zamknięcia się w małej ojczyźnie. W kontaktach z oficerami moskiewskimi często można było zyskać więcej niż wysyłając posłów czy senatorów do Warszawy, równocześnie zdawano sobie sprawę, że to w stolicy koncentruje się życie publiczne w kraju i w dużej mierze obecność w Warszawie decyduje *de facto* o znaczeniu danego senatora czy dygnitarza w jego własnym litewskim środowisku powiatu czy województwa. To była podstawa kariery, poważania czy prestiżu danej rodziny w ich małej ojczyźnie. Z pewnością łatwiej było utrzymać pozycję w powiecie czy województwie niż w stolicy, to również przemawiało za tym, by się bardziej koncentrować na małej ojczyźnie.

W przyjęciu takiej postawy przez elity dygnitarsko-senatorskie współcześni nie dostrzegali nic nagannego, wszak okoliczności związane z tragicznymi dla Rzeczypospolitej wydarzeniami, jak konfederacja barska czy rozbiory, a później wojna w obronie Konstytucji 3 maja i insurekcja kościuszkowska, nie skłaniały do silniejszego angażowania się w obronę państwa polsko-litewskiego³⁹.

³⁸ Taki motyw towarzyszył obronie Statutów Litewskich i A. Tyzenhauza, por. K. Adolphowa, *op. cit.*, s. 156–188; A. Kalenkiewiczówna, *op. cit.*, s. 121–156. Por. też o sprzeciwie wobec Kodeksu Zamoyskiego z odwołaniem do praw litewskich, *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, s. 337 (Instrukcja dla posłów 21 VIII 1780).

³⁹ Por. D. Dukwicz, *Czy rozbiór był wstrząsem? Problem reakcji społeczeństwa szlacheckiego Rzeczypospolitej na zabór części terytorium oraz utratę suwerenności w okresie pierwszego rozbioru*, [w:] „My i oni”. *Spółeczeństwo nowożytnej Rzeczypospolitej wobec państwa*, red. W. Kriegseisen, Warszawa 2016, s. 355–377; eadem, *O problemie reakcji społeczeństwa szlacheckiego na pierwszy rozbiór raz jeszcze. Uwagi na kanwie edycji korespondencji i gazetek rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, z. 3, s. 651–654; K. Bartkiewicz, *Obraz dziejów ojczystych w świadomości historycznej w Polsce doby Oświecenia*, Poznań 1979, s. 229–233; D. Rolnik, *II rozbiór kraju w opiniach szlachty okrojonej Rzeczypospolitej i jego wpływ na postawy obywateli wobec powinności względem ojczyzny w pierwszej połowie 1793 roku*, „Studia Historyczne” 2002, z. 2, s. 127–146; idem, *Szlachta koronna Rzeczypospolitej wobec wojny polsko-rosyjskiej 1792 roku – o osobistym i ekonomicznym zaangażowaniu obywateli w obronę Konstytucji 3 maja*, „Studia Historyczne” 2000, z. 2, s. 215–233.

Niestety trzeba chyba zgodzić się z opinią Jerzego Michalskiego wyrażoną w odniesieniu do pierwszego rozbioru, że szlachta łatwo uspokajała sumienia, składając formalne manifesty czy protestacje. Faktem też jest, że owa mała ojczyzna była postrzegana jako samoistny twór, który łatwiej ochraniać i zachować w nim pewną, mimo różnych okoliczności, wysoką pozycję⁴⁰. Wydaje się, że uwagę J. Michalskiego odnoszącą się do pozorowania oporu w pewnych trudnych politycznie sytuacjach można rozciągnąć i na późniejszy okres, już drugiego i trzeciego rozbioru⁴¹, co było naturalne i wynikało z przyjętej hierarchii wartości, chyba tej samej, którą opisał K. Wyrwicz. Nie znaczy to jednak, że elity dygnitarsko-senatorskie Litwy nie dostrzegały znaczenia Rzeczypospolitej w rozważaniach nad gwarancją pomyślności ich prowincji i ich małych ojczyzn, to jest już wyraźnie widoczne i wręcz eksponowane w czasach Sejmu Wielkiego, w zaręczeniu unii⁴² i dążeniu do wzmocnienia Rzeczypospolitej, to ona była postrzegana jako gwarant wolności obywatelskich, bez których i małe ojczyzny traciły na znaczeniu i wartości⁴³. Tak myślano w kręgach senatorsko-dygnitarskich Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach stanisławowskich, być może stąd ich obecność na wolnych sejmach 1778–1784 co najmniej proporcjonalna do senatorów koronnych, a nieobecność na pierwszym sejmie rozbiorowym. Potencjalne ich mniejsze zaangażowanie w sprawę Rzeczypospolitej czy Korony wynikało z ich pragmatyzmu, nie zaś

O dysproporcji sił por. np. A. Wolański (Tadeusz Soplica), *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, t. I (*Kampania koronna*), Poznań 1924, s. 18–21, 34–37; idem, *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, t. II (*Kampania litewska*), Poznań 1922, s. 10–11, 36–37.

⁴⁰ Por. np. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. I (1772–1880), Wilno [1910], s. 1–70, 102–156; D. Rolnik, *Szlachta koronna wschodnich kresów Rzeczypospolitej zabranych w II rozbiórce wobec rosyjskich władz w 1793 roku*, „*Studia Historyczne*” 2001, z. 2, s. 199–213.

⁴¹ Por. J. Michalski, *Rejtan i dylematy Polaków w dobie pierwszego rozbioru*, [w:] idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I, Warszawa 2007, s. 165.

⁴² Por. J. Bardach, *Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska*, „*Przegląd Historyczny*” 1991, t. LXXXII, z. 3–4, s. 383–410; J. Malec, *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów – w 220. rocznicę uchwalenia*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” 2012, t. X, s. 147–166; R. Butterwick, *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów. Analiza języka politycznego*, [w:] *XVIII amžiaus studijos*, vol. IX, *Lietuvos Didžioji Kuniigaikštystė. Parlamentarizmas. Konstitucija. Visuomenė*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2023, s. 190–202.

⁴³ Por. A. Grześkowiak-Krwawicz, *Regina libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVIII wieku*, Gdańsk 2006, s. 83–186; D. Pietrzyk-Reeves, *Kontynuacja i zmiany w polskim republikanizmie XVII i XVIII wieku*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 2015, t. LXVII, z. 1, s. 52–55.

obojętności dla problemów całej Rzeczypospolitej, natomiast zdawali sobie sprawę z obowiązków wobec niej, a w tej roli po części wyręczali ich posłowie litewscy. Można też przypuszczać, że silniejsza była więź posłów litewskich z możnymi litewskimi niż taki związek obserwowany w Koronie. Posłowie i senatorowie litewscy zazwyczaj akceptowali postulaty dotyczące Korony czy Rzeczypospolitej, jeżeli nie budziły one większych kontrowersji⁴⁴. Niemniej problemy wewnętrzne litewskie dominowały w zaleceniach, jakie dawano w instrukcjach – których treść często proponowali tamtejsi senatorowie – sejmików litewskich⁴⁵. Widać to dobrze również na sejmach. Przykładowo w 1780 r., kiedy posłowie litewscy wykazywali aktywność tylko wówczas, gdy pojawiały się kwestie dotyczące Litwy, sprawy Radziwiłłów, oceny działalności A. Tyzenhauza czy Kodeksu Zamoyskiego, co już sygnalizowano, inne milcząc, jak można przypuszczać, akceptowali zgodnie z wolą większości posłów koronnych. W pierwszej kolejności dbano o sprawy bieżące

⁴⁴ Wskazuje na to analiza diariuszy sejmów omawianego okresu. Por. J. Michalski, *Rejtan i dylematy...*, s. 165. Można zadać pytanie, czy nie działo się tak dlatego, że protestujący uznawali, że *de facto* nie dotyczy to „mojej” małej ojczyzny? To nie teza, a tylko punkt do rozważenia.

⁴⁵ Por. np. sejmiiki kowieńskie i instrukcje z 15 VII 1776, 17 VIII 1778, 24 VIII 1782, większość zawartych w nich punktów dotyczyła interesów Litwy, por. *Akta sejmiku kowieńskiego*, s. 229–232, 266–270, 275–279, 333–336, 352–356; M. Jusupowicz, *Instrukcje kowieńskie z lat 1733–1795 jako głos szlachty w sprawach powiatowych*, „Klio” 2019, t. L, z. 3, s. 35–58. Podobnie było na sejmikach mińskich, por. np. Księgi grodzkie mińskie [Instrukcja z 16 VII 1776, 18 VIII 1778, 20 VIII 1782, 17 VIII 1784], NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 17, k. 711–713, 1423–1427; *ibidem*, rkps 21, k. 276–277; *ibidem*, rkps 23, k. 500–503. W nich tylko pojedyncze odwołania dotyczyły całości Rzeczypospolitej. Podobnie było w powiecie mozyrskim, por. np. [Instrukcja z 16 VII 1776], NGAB, f. 1728, op. 1, rkps 18, k. 991–996v. Por. też D. Rolnik, *Mińskie sejmiiki poselskie w latach 1778–1786 – między problemami domowymi a światem zewnętrznym*, „Res Historica” 2021, nr 51, s. 313–338; idem, *Sejmiiki poselskie mozyrskie w latach 1778–1786 i ich reprezentanci na sejmach Rzeczypospolitej*, [w:] *Aktualnyâ problemy gistoryi i kul'tury: vyp. 2. Parlamentaryzmu Vâlikim Knâstve Litoŭskim u XVIII*, red. V.V. Anipiarkou, D.V. Vičko, A.U. Macuk, Minsk 2020, s. 258–279. Zaznaczmy, że tendencja koncentrowania się na własnych sprawach była też widoczna w Koronie, ale skala zamknięcia była chyba mniejsza niż na Litwie, por. np. [Instrukcja poselska konińska 15 VII 1776], Archiwum Państwowe w Poznaniu [dalej: APP], Księgi grodzkie konińskie, rkps 145, k. 376–38v; [Instrukcja poselska średzka 21 VIII 1780], *ibidem*, Księgi grodzkie kaliskie, rkps 434, k. 297–310v (ta zawierała aż 51 punktów, z tego 20 punktów dotyczyło jednak spraw Rzeczypospolitej); [Instrukcja poselska 16 VIII 1784], *ibidem*, Księgi grodzkie poznańskie, rkps 1172, k. 359–360, 385–386v (zawierała 25 punktów, z tego 16 dotyczyło Wielkopolan).

i im poświęcano czas i energię⁴⁶, jeżeli tego wymagało rozwiązanie problemu, udawano się i liczono na wsparcie dużej ojczyzny Rzeczypospolitej, co załatwiano na sejmach m.in. omawianego okresu albo innej, czasami wyższej instancji – Rosji⁴⁷.

W czasach stanisławowskich Rzeczpospolita funkcjonowała w istocie w oparciu o symbiozę wielu małych ojczyzn, co było chyba jednak bardziej widoczne na kresach wschodnich państwa polsko-litewskiego. Wydaje się, że obok naturalnych przeszkód w dążeniu do kariery w centrum, w Warszawie, owe małe ojczyzny najbardziej wstrzymywały przed obraniem takiej drogi. Statystyki frekwencji litewskich elit senatorsko-dygnitarskich na sejmach warszawskich w latach 1773 i 1778–1784 nie odzwierciedlają tej tendencji, ale przy głębszej analizie bynajmniej jej nie zaprzeczają. Zasada była prosta, „oddać cesarzowi co cesarskie”, a dalej postępować zgodnie z preferencjami swojej małej ojczyzny. Przy tym trzeba stwierdzić, że takie postępowanie nie było wynikiem separatyzmu litewskiego, prawdziwego czy domniemanego, a wynikało z pragmatycznego podejścia do spraw podejmowanych na sejmach Rzeczypospolitej, te załatwiali posłowie litewscy zazwyczaj silnie związani z owymi elitami senatorskimi⁴⁸, owszem, licząc na rozwój własnej kariery, ale właśnie w oparciu o możnych litewskich i na Litwie. To odrębny problem, ale warto zwrócić uwagę na aktywność posłów litewskich na sejmach. Jest ona zawsze widoczna tam, gdzie sprawy dotyczą

⁴⁶ Por. np. postawa Adama Chmury, który w obliczu przegranej 1792 r. skupił się na interesach własnych i województwa mińskiego – D. Rolnik, *Wokół konfederacji targowickiej. Adam Chmura ostatni wojewoda miński wobec upadku Rzeczypospolitej*, [w:] *Między obowiązkami, przywilejami a prawem Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. Konfederacje staropolskie*, red. A. Perlakowski, D. Rolnik, F. Wolański, Kraków 2022, s. 227–242. Podobnie czynił kasztelan nowogródzki G. Jeleński, por. idem, *Województwo mińskie...*, s. 221–272.

⁴⁷ J. Czuby, *Zasada „dwóch sumień”. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Warszawa 2005, *passim*. Drobne sprawy związane z uciążliwością furazy załatwiano z Rosjanami bezpośrednio, por. kopia [K.L. Jeleński] do starosty mozyrskiego, [b.m.] 1 III 1779, LMAVB, f. 17, rkps 147/2, k. 187.

⁴⁸ Właściwie wszystkie elekcje urzędnicze czy wybory na funkcje poselskie bądź deputackie w czasach stanisławowskich odbywały się według jednego schematu. O wyborze decydowały najważniejsze rodziny danego powiatu, najczęściej w porozumieniu z „magnackimi” rodzinami albo dysponentami władzy królewskiej, por. np. D. Rolnik, *Magnaci na sejmikach mińskich w latach 1778–1787. O znaczeniu „głosu” Radziwiłłów i innych „możnych panów” w Mińskiem*, [w:] *Wobec sejmików. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, t. II, red. M. Kupczewska, K. Łopatecki, Białystok 2024, s. 421–456.

ich prowincji i nie widać tam dążeń separatystycznych, ale walkę o swoje interesy w ramach Rzeczypospolitej, która w ich przekonaniu była gwarantem dla funkcjonowania takiego modelu państwa, z poszanowaniem małych ojczyzn, dowodem tego sposobu myślenia było wspomniane już zaręczenie unii polsko-litewskiej w październiku 1791 r.⁴⁹ Wydaje się również, że – czego tu dokładnie nie analizowano – przy staraniu się o funkcje i rangi na Litwie dominowało myślenie, że jest to krok istotny przede wszystkim w dążeniu do zaistnienia w życiu swojego województwa czy środowiska „domowego” – to problem wymagający odrębnego ujęcia. Kariery „ogólnopolskie” były, z zasady, przewidziane – jakkolwiek były odstępstwa od tej reguły – dla członków rodzin szlachty najzamożniejszej bądź średniej, związanej układami z już dawniej umocowanymi w strukturach władzy rodzinami – np. Massalskimi, Potockimi czy Radziwiłłami – albo z osobami należącymi do stronnictwa królewskiego, w omawianym czasie np. A. Tyzenhauzem⁵⁰. Posługa w gronie senatorsko-dygnitarskim Rzeczypospolitej dla Litwinów była najczęściej tylko drogą do dalszej kariery „u siebie”, a ściślej, taka funkcja pozwalała zyskać autorytet we własnych stronach, poparcie zaś zdobyte w stolicy – jakkolwiek często, z różnych płaszczyzn krytykowane⁵¹ – dodawało prestiżu i powagi. Wydaje się, że kwestia przywiązania do małych ojczyzn była na Litwie istotnym czynnikiem wpływającym na utrudnianie drogi jej elitom do Warszawy, w istocie chyba bardziej niż przysłowiowe wyboje na drogach, wiek, choroby czy koszty, te elementy częściej służyły jako usprawiedliwienie czy wymówka, niż stanowiły faktyczną barierę w drodze do kariery w stolicy. Co nie zmienia faktu, że na Litwie rozumiano i postrzegano państwo – Rzeczpospolitą, jako obrońcę istniejącego stanu rzeczy, co widać wyraźnie np. w zderzeniach funkcjonowania wschodnich województw „kresowych” z obecnością obcych wojsk i doświadczanymi od nich uciążliwościami. Dowodem na to mogą

⁴⁹ Wątpi w to V. Anipârkoŭ, *Kanстыtucyâ 3 maâ 1791 g. u ceni stèrèatypaŭ*, „Gadavik Cèntra belaruskich studyâŭ” 2022, nr. 8, s. 32–51.

⁵⁰ Wspomniane rodziny uczestniczyły w tworzeniu list – plant poselskich czy kandydatów do funkcji deputackich, większość z nich jednak nie aspirowała do roli polityków rangi krajowej. Chyba świadomie koncentrowali się na własnych „małych ojczyznach”. Drobne epizody w ich życiu, które postawiły ich w centralnym miejscu dziejów Rzeczypospolitej, tego nie zmieniają. Por. S. Kościałkowski, *op. cit.*, t. I, Londyn 1970, s. 93–164.

⁵¹ Por. np. J. Michalski, *„Warszawa”, czyli o antystoletcznych nastrojach...*, s. 37–96.

również być zawiązywane konfederacje, w których obywatele Litwy uczestniczyli. Abstrahując tu od oceny, czy były one dobre czy złe dla całości państwa polsko-litewskiego⁵², to był to wyraz zaangażowania szlachty prowincjonalnej w sprawy ogółu Rzeczypospolitej oraz dowód na uznanie jej pierwszeństwa w stosunku do małej ojczyzny. Podobnie sejmiki lutowe 1792 r., akceptujące reformy Sejmu Wielkiego⁵³, pokazały, że szlachta litewska była politycznie skłonna do ścisłego zespolenia małej i dużej ojczyzny i miała na to pomysł, czego zaręczenie unii polsko-litewskiej było także dowodem. Przedstawione myśli nie wyczerpują problematyki, ale skłaniają do refleksji i odejścia od stereotypowych uproszczeń, np. postrzegania separatyzmu litewskiego. Zdaję sobie sprawę, że takie – momentami skrótowe i syntetyczne – ujęcie może budzić wątpliwości, ale też wyrażam nadzieję, że skłoni do bardziej szczegółowych badań nad poruszonymi w tekście kwestiami.

Bibliografia / Bibliography

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]

Archiwum Królestwa Polskiego [AKP]

Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześcioniedzielnego roku pańskiego MDCCLXXX dnia 2 miesiąca października odprawującego się, rkps 135

Dyariusz seymu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześcioniedzielnego roku pańskiego MDCCLXXXII, rkps 136

Dyaryusz seymu wolnego ordynaryjnego grodzieńskiego sześcioniedzielnego roku pańskiego MDCCLXXXIV, rkps 137

Archiwum Państwowe w Poznaniu [APP]

Księgi grodzkie kaliskie, rkps 434

Księgi grodzkie konińskie, rkps 145

Księgi grodzkie poznańskie, rkps 1172

⁵² Por. np. A. Rembowski, *Konfederacja i rokosz*, Warszawa 1896, s. 420–431; D. Rolnik, *Konfederacja jako instrument działania politycznego w opinii szlachty czasów stanisławowskich (1764–1795)*, [w:] *Król a prawo stanów do oporu*, red. M. Markiewicz, E. Opaliński, R. Skowron, Kraków 2010, s. 419–436.

⁵³ Por. W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994, s. 394–397 (teoretycznie z tego zestawienia wynika, że to Litwa bardziej niż Korona opowiadała się za ustawą majową i reformami z lat 1788–1792).

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

Korespondencja Świewykowski, rkps 5971

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie

Korespondencja królewska, rkps 699

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu [BO]

Korespondencja Świewykowski, rkps 1996 i 6353

Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka [LMAVB]

f. 9 (Kolekcja)

Kopie listów i dokumentów Dunin-Karwickich, rkps 1401

f. 10 (Kolekcja)

Regestry, papiery ekonomiczne Jeleńskich, rkps 56

f. 17 (Kolekcja)

[Samuel Kostrowicki], *Dzieje polskie czyli przypadki znaczniejsze [...] za panowania Stanisława Augusta*, rkps 4/1

Papiery Jeleńskich, rkps 147/2

f. 139 (Archiwum Sapiechów)

Listy Jeleńskich, rkps 1561

Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas [LVIA]

f. 1135, op. 14 (Archiwum Łopacińskich)

Korespondencja Łopacińskich, rkps 7 i 9

Nacionalnyj Gistoricnyj Archiu Bielarusij [NGAB]

f. 1324, op. 1 (Archiwum Chmarów)

Papiery Chmarów, rkps 6

f. 1636, op. 1 (Archiwum Jeleńskich)

Korespondencja Jeleńskich, rkps 122

f. 1727, op. 1 (Księgi grodzkie mińskie)

rkps 17, 21, 23

f. 1728, op. 1 (Księgi grodzkie mozyrskie)

rkps 18

WYDAWNICTWA ŹRÓDŁOWE

Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795, wyd. M. Jusupowicz, Warszawa 2019.

Matuszewicz M., *Diariusz życia mego*, oprac. B. Królikowski, kom. Z. Zielińska, t. II, Warszawa 1986.

Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, t. VIII, Petersburg 1860.

STARODRUKI

[Wyrwicz K.], *Geografia Powszechna czasów teraźniejszych albo opisanie krótkie kraioŭ całego świata, ich położenia, granic, płodu ziemnego, skłonności obywatelów, handlu, obyczajów &c.&c. Z nayświeższych wiadomości, Kraiopisarzów, i Wędrowników Zebrana Ku pożytkowi Młodzi Narodowej na szkoły publiczne wydana*, Warszawa MDCCLXXIII.

OPRACOWANIA

- Adolphowa K., *Szlachta litewska wobec Zbioru Praw Andrzeja Zamoyskiego. (W świetle litewskich instrukcji poselskich z lat 1776, 1778, 1780, 1782)*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933, s. 156–188.
- Anipârkoŭ V., *Kanstytycyâ 3 maâ 1791 g. u ceni stêrêatypaŭ*, „Gadavik Cêntra belaruskich studyâŭ” 2022, nr. 8, s. 32–51.
- Bardach J., *Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska*, „Przegląd Historyczny” 1991, t. LXXXII, z. 3–4, s. 383–410.
- Bartkiewicz K., *Obraz dziejów ojczystych w świadomości historycznej w Polsce doby Oświecenia*, Poznań 1979.
- Bem-Wisniewska E., *Funkcjonowanie nazwy Polska w języku czasów nowożytnych (1530–1795)*, Warszawa 1998.
- Bobiatyński K., *Aktywność senatorów litewskich podczas sejmów z pierwszego okresu panowania Jana III Sobieskiego (1676–1683) i ich stosunek do najważniejszych problemów państwa w świetle wotów senatorskich*, „Saeculum Christianum” 2020, wyd. specjalne, s. 131–146. <https://doi.org/10.21697/sc.2020.27.w.sp.10>
- Bocheński J.M., *O patriotyzmie*, Warszawa 1989.
- Bucholc-Srogosz K., *Senat stanisławowski w historiografii polskiej*, Częstochowa 2015.
- Butterwick R., *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów. Analiza języka politycznego*, [w:] *XVIII amžiaus studijos*, vol. IX, *Lietuvos Didžioji Kūniigaikštystė. Parlamentarizmas. Konstitucija. Visuomenė*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2023, s. 190–203. <https://doi.org/10.33918/23516968-009010>
- Chojcecki R., *Patriotyczna opozycja na sejmie 1773 r. Uwagi na marginesie działalności w sejmie i w delegacji 19 IV–28 IX*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, R. LXXIX, z. 2, s. 542–562.
- Czubaty J., *Zasada „dwóch sumień”. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Warszawa 2005.
- Danilczyk A., *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010.
- Dukwicz D., *Czy rozbiór był wstrząsem? Problem reakcji społeczeństwa szlacheckiego Rzeczypospolitej na zabór części terytorium oraz utratę suwerenności w okresie pierwszego rozbioru*, [w:] „*My i oni*”. *Spółeczeństwo nowożytnej Rzeczypospolitej wobec państwa*, red. W. Kriegseisen, Warszawa 2016, s. 355–377.
- Dukwicz D., *O problemie reakcji społeczeństwa szlacheckiego na pierwszy rozbiór raz jeszcze. Uwagi na kanwie edycji korespondencji i gazetek rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, z. 3, s. 647–666. <https://doi.org/10.12775/KH.2020.127.3.07>

- Dukwicz D., *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1773–1775)*, Warszawa 2015.
- Filipczak W., *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000.
- Grabski A.F., *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000.
- Grześkowiak-Krwawicz A., *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń 2018. <https://doi.org/10.12775/978-83-231-5720-5>
- Grześkowiak-Krwawicz A., *Regina libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVIII wieku*, Gdańsk 2006.
- Jusupowicz M., *Instrukcje kowieńskie z lat 1733–1795 jako głos szlachty w sprawach powiatowych*, „Klio” 2019, t. L, z. 3, s. 35–58. <https://doi.org/10.12775/KLIO.2019.025>
- Kacperczyk U., *Zmiany w składzie osobowym senatu i izby poselskiej w okresie sejmów wielkiego*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2010, t. XVII, s. 97–124.
- Kalenkiewiczówna A., *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933, s. 121–155.
- Koehler K., *Domek szlachecki w literaturze polskiej epoki klasycznej*, Kraków 2005.
- Konopczyński W., *Pierwszy rozbiór Polski*, Kraków 2010.
- Kościalkowski S., *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. I–II, Londyn 1970–1971.
- Kotula T., *Mała i wielka patria w starożytności grecko-rzymskiej polis i imperium*, [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. I, cz. 1, red. J. Staszewski, Toruń 1995, s. 53–63.
- Kowecki J., *Posłowie debiutanci na sejmie czteroletnim*, [w:] *Wiek XVIII Polska i świat. Księga poświęcona Bogusławowi Leśnodorskiemu*, red. A. Zahorski, Warszawa 1974, s. 195–210.
- Legomska J., *Państwo, naród, ojczyzna w dawnej polszczyźnie. Leksykalno-semantyczny opis pojęć*, Katowice 2010.
- Lewis C.S., *Cztery miłości*, Warszawa 1993.
- Lulewicz H., *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie 1569–1588*, Warszawa 2002.
- Łaszewski R., *Delegacja sejmowa jako instrument ratyfikacji I i II rozbioru Polski*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1971, t. XXIII, z. 2, s. 87–102. <https://doi.org/10.14746/cph.1971.23.2.4>
- Malec J., *Walka szlachty litewskiej o zachowanie III Statutu w drugiej połowie XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1992, t. XLIV, z. 1–2, s. 65–72.
- Malec J., *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów – w 220. rocznicę uchwalenia*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. X, s. 147–166. <https://doi.org/10.12775/SIT.2012.007>
- Michalski J., *Rejtan i dylematy Polaków w dobie pierwszego rozbioru*, [w:] J. Michalski, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I, Warszawa 2007, s. 160–210.
- Michalski J., *„Warszawa”, czyli o antystoletcznych nastrojach w czasach Stanisława Augusta*, [w:] J. Michalski, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. II, Warszawa 2007, s. 37–96.
- Michalski J., *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1999, t. IV, s. 21–72.

- Mościcki H., *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. I (1772–1880), Wilno [1910].
- Ossowski S., *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*, [w:] S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984, s. 15–46.
- Pietrzyk-Reeves D., *Kontynuacja i zmiany w polskim republikanizmie XVII i XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2015, t. LXVII, z. 1, s. 45–74. <https://doi.org/10.14746/cph.2015.68.1.05>
- Pietrzyk-Reeves D., *O pojęciu Rzeczpospolita (res-publica) w polskiej myśli politycznej XVI w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 2010, t. LXII, z. 1, s. 37–64. <https://doi.org/10.14746/cph.2010.1.3>
- Rachuba A., *Senatorowie litewscy na sejmach z lat 1664–1667*, „Saeculum Christianum” 2020, wyd. specjalne, s. 94–105. <https://doi.org/10.21697/sc.2020.27.w.sp.7>
- Rembowski A., *Konfederacja i rokosz*, Warszawa 1896.
- Rolnik D., *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2022. <https://doi.org/10.31261/PN.4070>
- Rolnik D., *II rozbiór kraju w opiniach szlachty okrojonej Rzeczypospolitej i jego wpływ na postawy obywateli wobec powinności względem ojczyzny w pierwszej połowie 1793 roku*, „Studia Historyczne” 2002, z. 2, s. 127–146.
- Rolnik D., *Duża i mała ojczyzna. Między lojalnością a (nie)posłuszeństwem – o wadze i różnorodności postaw obywatelskich w Rzeczypospolitej czasów stanisławowskich uwag kilka*, [w druku].
- Rolnik D., *Konfederacja jako instrument działania politycznego w opinii szlachty czasów stanisławowskich (1764–1795)*, [w:] *Król a prawo stanów do oporu*, red. M. Markiewicz, E. Opaliński, R. Skowron, Kraków 2010, s. 419–436.
- Rolnik D., *Leonarda Marcina Świeżykowskiego (1721–1793), ostatniego wojewody podolskiego, życie codzienne i publiczne oraz jego myśli o Rzeczypospolitej*, Katowice 2016.
- Rolnik D., *Magnaci na sejmikach mińskich w latach 1778–1787. O znaczeniu „głosu” Radziwiłłów i innych „możnych panów” w Mińskim*, [w:] *Wobec sejmików. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, t. II, red. M. Kupczewska, K. Łopatecki, Białystok 2024, s. 421–456.
- Rolnik D., *Mińskie sejmiki poselskie w latach 1778–1786 – między problemami domowymi a światem zewnętrznym*, „Res Historica” 2021, nr 51, s. 313–338. <https://doi.org/10.17951/rh.2021.51.313-338>
- Rolnik D., *Początki sejmu 1773 roku w relacjach Jana Nepomucena Chęckiego oraz w anonimowych wileńskich dziurach z LMAVB i LVIA. O kryteriach oceniania rzeczywistości przez współczesnych*, Katowice 2025. <https://doi.org/10.31261/PN.4250>
- Rolnik D., *Sejmiki poselskie mozyrskie w latach 1778–1786 i ich reprezentanci na sejmach Rzeczypospolitej*, [w:] *Aktual’nyâ problemy gistoryi i kultury: vyp. 2. Parlamentaryzmu Vâlikim Knâstve Litoŭskim u XVIII*, red. V.V. Anipiarka, D.V. Vičko, A.U. Macuk, Minsk 2020, s. 258–279.
- Rolnik D., *Szlachta koronna Rzeczypospolitej wobec wojny polsko-rosyjskiej 1792 roku – o osobistym i ekonomicznym zaangażowaniu obywateli w obronę Konstytucji 3 maja*, „Studia Historyczne” 2000, z. 2, s. 215–233.

- Rolnik D., *Szlachta koronna wschodnich kresów Rzeczypospolitej zabranych w II rozbiórce wobec rosyjskich władz w 1793 roku*, „Studia Historyczne” 2001, z. 2, s. 199–213.
- Rolnik D., „Święta miłości kochanej ojczyzny”. Współcześni czasów stanisławowskich (1764–1795) wobec państwa – Rzeczypospolitej, [w:] *Cor hominis. Wielkie namietności w dziejach, źródłach i studiach nad przeszłością*, red. P. Wiszewski, S. Rosik, Wrocław 2007, s. 457–476.
- Rolnik D., *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018.
- Rolnik D., *Wokół konfederacji targowickiej. Adam Chmara ostatni wojewoda miński wobec upadku Rzeczypospolitej*, [w:] *Między obowiązkami, przywilejami a prawem Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Konfederacje staropolskie*, red. A. Perłakowski, D. Rolnik, F. Wolański, Kraków 2022, s. 227–242. <https://doi.org/10.12797/9788381384056.11>
- Rolnik D., *Wyobrażenia Państwa idealnego w „Geografii Powszechnej” jezuita Karola Wyrwiczca – odbicie świata XVIII wieku czy jego kreacja na potrzeby edukacji*, [w druku].
- Romaniuk P., *Pojęcie „Rzeczpospolita litewska” w ruchu republikańskim na przełomie XVII i XVIII wieku*, „Barok” 2006, t. XIII, z. 1, s. 31–40.
- Rostworowski E., *Hylzen Józef Jerzy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. X, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 130–133.
- Rostworowski E., *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966.
- Stroynowski A., *Obrady sejmiku grodzieńskiego 1784. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa 2020.
- Stroynowski A., *Problem odrębności litewskiej na sejmach lat 1778–1786*, [w:] A. Stroynowski, „Wieczory sejmowe”. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013, s. 239–256.
- Stroynowski A., *Rola biskupów w obradach sejmów lat 1778–1786*, [w:] A. Stroynowski, „Wieczory sejmowe”. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013, s. 151–168.
- Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994.
- Turowski T., *Giedroyc Jan Stefan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 427–428.
- Waniczkówna H., *Czartoryski Adam Kazimierz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. IV, Kraków 1938, s. 249–257.
- Wisner H., *Wielkie Księstwo Litewskie, Korona Polska, Rzeczypospolita*, „Przegląd Historyczny” 1976, t. LXVII, z. 4, s. 575–591.
- Wojtkowiak Z., *Powiat Giedroycie. (Z zagadnień specyfiki administracyjno-terytorialnej Wielkiego Księstwa Litewskiego przed reformą 1565–1566 roku)*, „Zapiski Historyczne” 1978, t. XXXIII, z. 2, s. 7–24.
- Wolański A. (Tadeusz Soplica), *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, t. I (*Kampania koronna*), Poznań 1924.
- Wolański A. (Tadeusz Soplica), *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, t. II (*Kampania litewska*), Poznań 1922.

Zajączkowski A., *Główne elementy kultury szlacheckiej w Polsce. Ideologia a struktury społeczne*, Wrocław 1961.

Zakrzewski A., *Niepodległość w Rzeczypospolitej, czyli Litwa wobec Korony, wieki XVI–XVIII*, [w:] *Najwyższa Pani swoich praw... Idee wolności, niepodległości i suwerenności Rzeczypospolitej 1569–1795*, red. A. Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa 2019, s. 87–101.

NOTKA O AUTORZE

Prof. dr hab. Dariusz Rolnik – pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Zainteresowania naukowe: zajmuje się dziejami Rzeczypospolitej czasów panowania Stanisława Augusta (1764–1795). W tym zakresie chronologicznym prowadzi badania nad postawami szlachty państwa polskiego, jej stosunkiem do króla i instytucji państwa w ogóle oraz do kwestii zagrożenia bytu – całości (sprawa postrzegania rozbiorów przez współczesnych) i suwerenności (zachowania wobec Rosjan) konkretnie szlacheckiej Rzeczypospolitej. W ramach tak naznaczonych mieszczą się dwa duże równoległe realizowane projekty: 1) kształtowanie, tworzenie, rozpad i program polityczny „stronnictwa królewskiego” Stanisława Augusta (1778–1788) oraz 2) obraz społeczeństwa szlacheckiego czasów stanisławowskich i jego zmiany (kryteria awansu, drogi karier, mechanizmy przyciągania „klienteli”, portret „mentalny”, hierarchia wartości elit i jej zmiany).

dariusz.rolnik@us.edu.pl